

Jean-Paul Sartre

Από τον Μαρξ στον Μαρξ

ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΚΟΜΜΑ

Μια συζήτηση με τον Ζαν Πωλ Σαρτρ

και ένα εισαγωγικό σημείωμα

της Ροσάνα Ροσάντα

Μετάφραση από τα ιταλικά
Χρίστος Αλεξανδρίδης

Γλωσσική επιμέλεια
Λίτα Κοταρά

Δημοσιεύτηκε στο Νο 4 του περιοδικού
il Manifesto
το Σεπτέμβριο του 1979

Αθήνα, Φεβρουάριος 2011

*Αφιερωμένη η μετάφραση ετούτη
στον Μπάμπη Γεωργούλα,
σε ένδειξη βαθιάς εκτίμησης*

Εισαγωγικό σημείωμα

Επανελημμένα έχει ειπωθεί ότι δε βρίσκουμε στο Μαρξ μία θεωρία για το κόμμα, ούτε για την τάξη. Είναι αλήθεια· ωστόσο, ενώ το πρόβλημα της τάξης διαπερνά το σύνολο της ανάλυσής του και παρουσιάζει μία πυκνότητα και ένα πλούτο που επιτρέπουν μία ευρεία ανασύνθεσή του (ή και θεωρητική έρευνα), δε συμβαίνει το ίδιο και για το κόμμα. Το γεγονός δεν οφείλεται στο ότι ο Μάρξ δεν αντελήφθη το πρόβλημα της ταξικής «οργάνωσης». Το αντιμετώπισε μόλις διαλύθηκε στον ίδιο και στον Έγκελς (πράγμα που συνέβη σύντομα, μετά την *Αγία Οικογένεια* και τη *Γερμανική Ιδεολογία*) η αυταπάτη για την αποτελεσματικότητα ενός ρόλου αποκλειστικά διανοουμενίστικου, διαφωτιστικού, ξεκομμένου από την πολιτική πράξη στο εσωτερικό της καθοριστικής κοινωνικής ομάδας, των εργατών δηλαδή¹. και ωριμάζει μεταξύ του 1845 και του 1848 με ένα σύντομο πέρασμα μέσα από συνωμοσίες και μυστικές οργανώσεις μέχρι τις γερμανικές εργατικές ενώσεις και τη γνωριμία με τον ουτοπιστή κομμουνιστή Βάιτλινγκ (Weitling). Σε καμία από τις επαφές αυτές (εκτός ίσως από τη μακροχρόνια σχέση εκτίμησης και τελικά δράσης, που συνέδεσε τον Μαρξ με τον Μπλανκί (Blanqui)) δεν υπήρξε κάποια περίπτωση «ένταξης». Ο Μαρξ είχε ήδη μία θεωρητική τοποθέτηση που τον διαφοροποιούσε ριζικά από τις ομιχλώδεις θεωρητικές βάσεις των μυστικών οργανώσεων και που τον έφερε αμέσως αντιμέτωπο με τον Βάιτλινγκ. Επρόκειτο για μία τοποθέτηση πρακτική: έπρεπε να ψάξει κανείς τους εργάτες εκεί όπου βρίσκονταν και εκείνο που περισσότερο ενδιέφερε ήταν το γεγονός ότι στην κρίση εκείνων των χρόνων η παλιά μορφή των συνωμοτικών και μυστικών οργανώσεων έτεινε να πάρει προλεταριακά χαρακτηριστικά και όχι εκείνα της ιδεολογικής διαμάχης, που έπαιρνε πότε πότε. Μπορούμε να πούμε, με όλο ο σέβας, ότι ήταν μία τοποθέτηση απολύτως «εργαλειακή». Όταν το 1847 η *Ένωση των Δικαίων* διαλύεται και γίνεται *Ένωση των Κομμουνιστών*, ανατίθεται στο Μαρξ να της γράψει το *Μανιφέστο*· όλα τα θέματα που είχαν αναπτυχθεί από το Βάιτλινγκ διαγράφηκαν. Αυτό που πιέζει το Μαρξ, και εξηγεί τη φύση του *Μανιφέστου* που ξεπερνά τους αρχικούς σκοπούς για τους οποίους συντάχτηκε, είναι η κατάσταση ενός σχεδίου που να καθιστά το γερμανικό προλεταριάτο αμέσως ικανό να συνειδητοποιήσει όχι μόνο τη δυνατότητα, αλλά και την επιτακτική αναγκαιότητα του ιστορικού του ρόλου και έτσι, φυσικά, προκύπτει το πέρασμά του από ένα τρόπο αυτογνωσίας σκοτεινό και μειοψηφικό σε μία δημόσια, ανοιχτή οργάνωση, όσο το δυνατόν περισσότερο εκτεταμένη. Η έμφαση δίνεται στην πράξη, γενική και οργανωμένη. Δεν είναι τυχαίο που το παλιό μότο της ένωσης των Κομμουνιστών, *Όλοι οι άνθρωποι είναι αδέρφια*, μετατρέπεται σε *Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!*

Εκείνο όμως που διαχωρίζει το Μαρξ από το Λένιν (και όχι με την έννοια ότι ο Λένιν συμπλήρωσε ένα σχέδιο που άφησε μισοτελειωμένο ο Μαρξ, αλλά με την έννοια ότι οι δύο θεωρήσεις πορεύονται προς διαφορετικές κατευθύνσεις), είναι ότι η οργάνωση δεν θεωρείται ποτέ τίποτε περισσότερο από μία περίπτωση κατ' εξοχήν πρακτική, ένα όργανο εύπλαστο και ευμετάβλητο, μια αντανάκλαση εκείνου που είναι το μόνο πραγματικό υποκείμενο της επανάστασης, του προλεταριάτου. Η οργάνωση το εκφράζει, δεν προηγείται και ακόμη λιγότερο δεν προτρέπει σε ό, τι αφορά τα περιεχόμενα και τους ρόλους του. Εκείνο που διαφοροποιούσε ήδη τον Μαρξ από τις συνωμοτικές οργανώσεις δεν ήταν μόνο ο περιορισμένος και μυστικός χαρακτήρας τους, αλλά και η πεποίθηση ότι αυτές οι ίδιες θα μπορούσαν να διαχειριστούν μια επαναστατική διαδικασία για λογαριασμό του προλεταριάτου. «Είναι αυτονόητο –

γράφει με γούστο - ότι αυτοί οι συνωμότες δεν αρκούνται να οργανώσουν γενικά το επαναστατικό προλεταριάτο. Η ασχολία τους συνίσταται στο να προτρέχουν της διαδικασίας της επαναστατικής ανάπτυξης, σπρώχνοντάς την τεχνηέντως στην κρίση, στην προχειρότητα, χωρίς να υπάρχουν οι επαναστατικές προϋποθέσεις... όταν η μοναδική προϋπόθεση είναι η επαρκής οργάνωση της εξέγερσης. Είναι οι αλχημιστές της επανάστασης και συμερίζονται, μαζί με τους παλιούς αλχημιστές, τη σύγχυση των ιδεών. Πολυάσχολοι στο να κάνουν συνέχεια σχέδια, δεν έχουν άλλο στόχο από εκείνον της προσεχούς ανατροπής της υπάρχουσας κυβέρνησης και υποτιμούν βαθιά τη δράση, με χαρακτήρα περισσότερο θεωρητικό, που σκοπό έχει να δείξει καθαρά στους εργαζόμενους τα ταξικά τους συμφέροντα... Στο μέτρο που το προλεταριάτο του Παρισιού προχωρούσε κατ' ευθείαν στην πρώτη γραμμή ως κόμμα, οι συνωμότες αυτοί έχαναν την επιρροή τους». Και κατέληγε: «Οι βόμβες του 1847... διασκόρπισαν τελικά τους πιο πεισματάρηδες και παράλογους παλιούς συνωμότες και έριξαν τις οργανώσεις που υπήρχαν μέχρι τότε στο άμεσο προλεταριακό κίνημα»². Οι υπογραμμίσεις δικές μας. Ανάμεσα στο προλεταριάτο και στο κόμμα του προλεταριάτου η αλληλεξάρτηση είναι άμεση, οι όροι σχεδόν αλληλοανταλλακτικοί, επειδή μεταξύ του είναι και του πολιτικού είναι της τάξης δεν υπάρχει παρά μία μόνο πρακτική διάκριση, με την έννοια ότι το δεύτερο είναι ο συγκυριακός τύπος του πρώτου. Και επί πλέον, η πεποίθηση ότι ο πρωταγωνιστής αυτός, το προλεταριάτο, δεν έχει ανάγκη από έναν τρόπο οργάνωσης και έκφρασης με ένα δικό του επίπεδο αυτονομίας, επειδή δημιουργεί και καταστρέφει κάθε φορά τις μορφές πολιτικής του έκφρασης (αφού αποτελεί καθαρά πρακτική έκφραση, περισσότερο ή λιγότερο επαρκή) τις οποίες παίρνει στην πάλη και στην πορεία μιας διεργασίας, όπου η διάπλαση της συνείδησης εξαρτάται εξ ολοκλήρου από την πάλη και την αντικειμενική τοποθέτηση απέναντι στη σχέση παραγωγής. Σχετικά με αυτά ο Έγκελς στο έργο του *Περί της ιστορίας της Ένωσης Κομμουνιστών* θα καταλήξει στο εξής συμπέρασμα: «Σήμερα το γερμανικό προλεταριάτο δεν έχει πλέον ανάγκη από καμία επίσημη οργάνωση, ούτε δημόσια, ούτε μυστική. Το απλό δέσιμο, που είναι αυτονόητο, μεταξύ ταξικών συντρόφων με την ίδια αντίληψη είναι αρκετό, χωρίς όλα εκείνα τα καταστατικά, τις διευθυντικές απαιτήσεις, τις αποφάσεις και ό, τι άλλο μπορεί να φανταστεί κανείς για να ταρακουνηθεί το γερμανικό Ράιχ... Το διεθνές κίνημα του ευρωπαϊκού και αμερικάνικου προλεταριάτου έχει δυναμώσει τώρα τόσο πολύ που όχι μόνο η περιορισμένη αρχική του μορφή - η Μυστική Ένωση - αλλά ακόμη και η δεύτερη μορφή του, απείρως ευρύτερη, - η δημόσια Διεθνής Ένωση των Εργατών - του έχουν γίνει πλέον εμπόδια. Το απλό αίσθημα αλληλεγγύης, βασισμένο στην πεποίθηση της ταυτότητας της ταξικής κατάστασης, είναι αρκετό για τη δημιουργία και τη διατήρηση από κοινού μεταξύ των εργατών όλων των χωρών και όλων των γλωσσών ενός μεγάλου κόμματος του προλεταριάτου». Είναι λόγια του 1885. Οι επιπτώσεις όμως - πολύ πλουσιότερες απ' ότι στο εγκελσιανό κείμενο - που βρίσκονται στη βάση αυτού του τρόπου έκφρασης του προλεταριάτου γίνονται αντιληπτές κυρίως εκεί όπου ο Μαρξ περιγράφει το γίνεσθαι της ταξικής πάλης. Ας θυμηθούμε το περίφημο απόσπασμα της *18^{ης} Μπρυνμαίρ*: «Η επανάσταση όμως πάει μέχρι το βάθος των πραγμάτων. Διασχίζει ακόμη το Καθαρτήριο. Δουλεύει μεθοδικά... Πρώτα επεξεργάστηκε στην εντέλεια την κοινοβουλευτική εξουσία για να μπορέσει να την ανατρέψει. Τώρα που έφτασε σ' αυτό το αποτέλεσμα σπρώχνει προς την τελειοποίησή της την εκτελεστική εξουσία, την αναγκάζει να πάρει την πιο ξεκάθαρη έκφρασή της, την απομονώνει, την τοποθετεί μπροστά της σαν το μοναδικό εμπόδιο, για να συγκεντρώσει επάνω της όλη την καταστρεπτική ισχύ της. Και όταν η επανάσταση φέρει εις πέρας αυτό το δεύτερο μισό της προπαρασκευαστικής της

εργασίας, η Ευρώπη θα αναπηδήσει από τη θέση της και θα φωνάξει: Καλό το σκάψιμό σου, γερο-τυφλοπόντικα!»

ΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΚΟΜΟΥΝΑΣ

Τι είναι η επανάσταση – σ’ αυτό το πλαίσιο – εάν όχι ένα προϊόν άρρηκτα συνδεδεμένων παραγόντων που έχουν σχέση με την υλική ανάπτυξη της ταξικής σύγκρουσης, με την απόδοσή της σε πολιτικές εκφράσεις, με την εν διαμορφώσει υποκειμενική συνείδηση, όπου κανένας από τους τρεις παράγοντες δεν ξεχωρίζει από τους άλλους; Αυτή η αντίληψη για την επανάσταση, δηλαδή το γερο-τυφλοπόντικα, δεν επιτρέπει μία ερμηνεία μηχανιστικού εξελικτικού τύπου, επειδή η κινητήρια δύναμή της βρίσκεται στην ορμητική βία του προλεταριάτου για να διαλύσει τις μορφές του παρελθόντος, αλλά δεν είναι και ταυτόσημη με ένα υποκειμενικό σχέδιο, ένα πλάνο σχεδιασμένο εκ των προτέρων σε σχέση με τις υλικές διεργασίες εν εξελίξει, μια συνειδητοποίηση της ιστορίας και της τάξης προγενέστερη από την ίδια την ιστορία και την τάξη και κατά συνέπεια ξένη και διαφορετική από αυτές. Στη διάκριση που κάνει ο Μαρξ ανάμεσα στο *κοινωνικό είναι* και στη *συνείδηση* βρίσκεται και ο ομφάλιος λώρος που συνδέει κατά βάθος τις δύο πραγματικότητες, δεσμός που τις συγκλονίζει και τις διαπερνά. Στο ίδιο έργο (*Η 18^η Μπρουνμαίρ*) η σχέση αυτή – που δεν έχει τίποτα το ειδυλλιακό, παρά αποτελεί δυστοκία του κινήματος - ερμηνεύει πώς, σε αντίθεση με τις «εφήμερες» αστικές επαναστάσεις, «οι προλεταριακές επαναστάσεις ... του 19^{ου} αιώνα ασκούν συνεχή κριτική στον εαυτό τους· διακόπτουν ανά πάσα στιγμή την πορεία τους· επιστρέφουν σ’ αυτό που έμοιαζε τελειωμένο για να ξαναρχίσουν από την αρχή· χλευάζουν αλύπητα και χωρίς μισόλογα τα ημίμετρα, τις αδυναμίες, και τη μιζέρια στις πρώτες απόπειρές τους· δείχνουν να καταβάλουν τον αντίπαλο μόνο επειδή αυτός παίρνει από τη γη νέες δυνάμεις και υψώνεται πάλι δυνατότερος μπροστά τους· κάνουν πίσω συνέχεια, τρομαγμένες από την απεραντοσύνη των στόχων τους, μέχρι που να δημιουργηθούν οι συνθήκες εκείνες που καθιστούν αδύνατο οποιοδήποτε πισωγύρισμα και τότε εκείνες οι ίδιες οι συνθήκες φωνάζουν: «Ίδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα!» Εδώ φαίνεται να τονίζεται με μεγαλύτερη ένταση η αντικειμενικότητα της σύγκρουσης που σχεδόν ωθεί και πιέζει τη συνείδηση (Ίδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα!) και την υποκειμενική θέληση της τάξης, ακόμη συμμετοχής στην αδράνεια του υπάρχοντος, παρόλο που είναι πρωταγωνίστρια αυτού που πρέπει ν’ αλλάξει. Το σημείο σύντηξης μεταξύ του *κοινωνικού είναι* και της *συνείδησης* (πρόβλημα το οποίο, όπως θα δούμε, βρίσκεται στη βάση της λενινιστικής θεωρίας για το κόμμα) είναι, κατά τον Μαρξ, ξεκάθαρα η *πράξη*. Με άλλα λόγια στην ερώτηση, «πώς» η τάξη συνειδητοποιεί το αντικειμενικό κοινωνικό της είναι, η απάντηση είναι «στην πράξη, μέσα από την πάλη». Ο Λέλιο Μπάσο³ σημειώνει με οξυδέρκεια πως το κλειδί, εάν όντως χρειαζόμαστε μία θεωρητική εκφώνηση, βρίσκεται στις *Θέσεις για τον Φόιερμπαχ* και ειδικότερα στο τρίτο σχόλιο. Η συνείδηση, δηλαδή, δεν είναι το προϊόν μιας «γνώσης», αλλά ενός «είναι εν κινήσει», εν μετασχηματισμώ, μιάς δυναμικής σχέσης με τη φύση ή με την κοινωνία. Δημιούργημα του καπιταλισμού, η εργατική τάξη παίρνει από αυτόν μορφή και διαστάσεις και ταυτόχρονα τη συνθήκη αλλοτρίωσής της· είναι η πραγματική τοποθέτησή της που την οδηγεί να τον αρνηθεί. Η πάλη των τάξεων, κατά συνέπεια, έχει τις υλικές της ρίζες μέσα στον ίδιο το μηχανισμό του συστήματος και η επανάσταση – η διαδικασία δηλαδή για το ξεπέρασμά του – είναι ένα *κοινωνικό* γίνεσθαι, είναι η έκφραση αυτού του ανταγωνισμού, που οικοδομείται σταδιακά, είναι οι πολιτικές μορφές που χρειάζεται η προλεταριακή τάξη και οι οποίες απαρτίζουν την οργάνωσή του, το κόμμα. Γι’ αυτό στο Μάρξ, εάν το κόμμα και το προλεταριάτο εμφανίζονται καμιά φορά ως έννοιες που μπορεί να

πάρουν η μία τη θέση της άλλης, αυτό συμβαίνει με την έννοια ότι το πρώτο είναι η *πολιτική* έκφραση του δεύτερου, αποτελεί τη μεταβατική μορφή ύπαρξής του – συμμετοχο σε όλες τις ιστορικές ατέλειες των συγκεκριμένων κάθε φορά πολιτικών θεσμών (και γι' αυτόν ακόμα το λόγο αξίζει η ανάγνωση της *18^{ης} Μπρυμαίρ*) – ενώ το προλεταριάτο παραμένει το σταθερό ιστορικό υποκείμενο, ριζωμένο μέσα στην υλικότητα του καπιταλιστικού μηχανισμού, με τα πόδια στη γη, με άλλα λόγια πρόκειται εδώ για την ανεστραμμένη χεγκελιανή διαλεκτική. Δεν είναι τυχαίο που προορίζεται να κομματιάσει και να γκρεμίσει τους παραδοσιακούς τρόπους πολιτικής έκφρασης, αλλά και τους δικούς του, στο βαθμό που εμπεριέχουν στιγμές ξέχωρες από την άμεση κοινωνική διαχείριση, όπως συμβαίνει, πράγματι, στην περίπτωση του μοναδικού τύπου επανάστασης και επαναστατικής κοινωνίας που ο Μαρξ αναλύει, και πρόκειται για την Κομμούνα του 1871. Κατά τη διάρκειά της η προλεταριακή βία δεν είχε κάνει κομμάτια μόνο την αστική εξουσία, αλλά και τις δομές της (ο Λένιν θα βγάλει από εδώ το συμπέρασμα ότι η προλεταριακή εξουσία δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει την αστική κρατική μηχανή, αλλά οφείλει να την τσακίσει)· η άμεση δημοκρατία εμφανιζόταν όχι σαν μία πρωτογενής μορφή, αλλά σαν η *ειδοποιός* μορφή της προλεταριακής εξουσίας. Στο μοντέλο της Κομμούνας, επανάσταση και επαναστατική κοινωνία προεικονίζονταν, κατά συνέπεια, όχι μόνο σαν κατάργηση του κράτους, αλλά, κατά βάθος, σαν σταδιακή κατάργηση της *πολιτικής* διάστασης, ως διάστασης ξέχωρης και αντιτιθέμενης στο κοινωνικό είναι, ανασυντεθειμένο στην ενότητά του. Όπως το προλεταριάτο τον καιρό της ταξικής πάλης δεν παρήγαγε ένα θεσμό καθ' εαυτόν, ξέχωρο από το άμεσο είναι του, έτσι δεν θα μπορούσε να παραγάγει και ένα κράτος δικό του, ξέχωρο από το άμεσο είναι της καινούργιας κοινωνίας. Εάν, κατά συνέπεια, στο Μαρξ δεν υπάρχει μία θεωρία για το κόμμα, το γεγονός οφείλεται στο ότι στη θεωρία του για την επανάσταση δεν υπάρχει η ανάγκη (ούτε χώρος) για να γίνει κάτι τέτοιο.

Ο ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΥ ΛΕΝΙΝ

Το πρόβλημα του επαναστατικού κόμματος και η θεωρία περί κόμματος γεννιέται με τον Λένιν. Έχει συνεπώς μία συγκεκριμένη ιστορική τοποθέτηση στο πέρασμα από την φάση κατά την οποία ο Μαρξ και ο Έγκελς προέβλεπαν μία ανάφλεξη, σε σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα, ανάμεσα στον καπιταλισμό και στο προλεταριάτο στην καρδιά της Ευρώπης και σε μία φάση κατά την οποία η ανάφλεξη αυτή δεν υπήρξε τόσο ώριμη ώστε να μπορέσει να παρακάμψει έναν έντονο υποκειμενισμό, ένα είδος βιασμού της ιστορίας. Στην αρχή του 20^{ου} αιώνα ο ορίζοντας του Λένιν περιοριζόταν αυστηρά από δύο δεδομένα: το πρώτο είναι ότι η κρίση του καπιταλισμού, μέσω του περάσματος προς την ιμπεριαλιστική φάση, αποδεικνύεται περιπλοκότερη. Γιγαντώνουν οι συγκεντρωτικοί μηχανισμοί, υφίστανται μία μετατόπιση οι πιο εκρηκτικές αντιθέσεις. «Άλλαξαν οι τύποι, η διάταξη, η φυσιολογία των απλών κρίσεων, αλλά οι κρίσεις εξακολουθούν να αποτελούν συστατικό μέρος του καπιταλιστικού καθεστώτος». ⁴ Η θέση περί της αναπόφευκτης *κατάρρευσης* θα διαρκέσει για πολύ καιρό στο χώρο της επαναστατικής πτέρυγας, πολύ μετά το θάνατο του Λένιν· αλλά ήδη στη διάρκεια της ζωής του αναγκάστηκε να έρθει αντιμέτωπος από τη μία με την ικανότητα που είχε το σύστημα να προβάλλει μεγαλύτερη αντίσταση και από την άλλη με τη μικρότερη πρωτοβουλία, που έδειξε να παίρνει η τάξη, από ό, τι θα μπορούσε να προβλέψει κανείς μέσα σ' εκείνο που ο Λένιν ορίζει ως πρώτη μεγάλη επαναστατική φάση ⁵ : από το 1848 έως την Κομμούνα του Παρισιού. Από το 1872 μέχρι το 1905 έχουμε, αντίθετα, την μακρά φάση που είναι *«ειρηνική ελλείψει επαναστάσεων»* και η οποία καταλήγει, ωστόσο, με την επανάσταση του 1905 στη Ρωσία και με τη μεγάλη

ασιατική αφύπνιση, σε δύο έκκεντρες ζώνες, «παράδοξες»⁶ σε σχέση με το καπιταλιστικό οχυρό, στο οποίο δεν έλειπαν φυσικά οι ταξικές συγκρούσεις, αλλά μπήκαν σε εφαρμογή εκείνοι οι μηχανισμοί, που θα τους αποκαλούσαμε σήμερα μηχανισμούς «ενσωμάτωσης», πρώτος από τους οποίους υπήρξε η μεγάλη ώθηση του αναθεωρητισμού, ο μπερνσταϊνισμός, ο οπορτουνισμός της Διεθνούς που θα φτάσει μέχρι την προδοσία του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Από εδώ προκύπτουν τα δύο μεγάλα θέματα που σημάδεψαν τις επαναστάσεις του 20^{ου} αιώνα και που φέρουν το σημάδι του Λένιν. Το πρώτο είναι ότι η ρήξη του καπιταλιστικού και ιμπεριαλιστικού συστήματος πραγματοποιήθηκε σε ζώνες «ανώριμες» σύμφωνα με το μαρξιστικό σχήμα. Οι θεωρητικές συνέπειες που θα μπορούσαν να προκύψουν από το γεγονός αυτό εξουδετερώθηκαν κατά κάποιο τρόπο, στο κομμουνιστικό κίνημα, με την προσφυγή στη θέση του περάσματος, υποχρεωτικού στις «καθυστερημένες» ζώνες, από τη δημοκρατική επανάσταση πριν φτάσουμε στη σοσιαλιστική· μέχρι που, στη δεκαετία του πενήντα, οι κινέζοι κομμουνιστές και εν μέρει μερικά ρεύματα του Τρίτου Κόσμου αποπειράθηκαν μία αναθεώρηση της θέσης με τη θεωρία των «ζωνών επαναστατικής θύελλας». Αρκεί, για ένα θέμα τόσο περίπλοκο, να σημειώσουμε – για τις ανάγκες αυτών των σημειώσεων – πως αυτά τα κινήματα ή οι επαναστάσεις είχαν σαν «πρωταγωνιστές» υποκείμενα που δεν ταυτίζονταν πάντα με το προλεταριάτο. Το δεύτερο θέμα είναι ότι σ' αυτό το πλαίσιο το πρόβλημα της πολιτικής οργάνωσης μπαίνει διαφορετικά από τον αυθόρμητο σχηματισμό μιας ταξικής πρωτοπορίας σε συνθήκες σύγκρουσης. Η σύγκρουση πρέπει να είναι περισσότερο προετοιμασμένη παρά αυθόρμητη. Όσο πιο ανώριμη είναι μία κοινωνία τόσο μεγαλύτερο χρέος έχει μία πρωτοπορία να μικρύνει, για να το πούμε έτσι, την απόσταση ανάμεσα στις αντικειμενικές συνθήκες, στην μη ανοχή στην εκμετάλλευση και στην έκρηξη της σύγκρουσης, διαπαιδαγωγώντας και βοηθώντας τον εκμεταλλεζόμενο και καταπιεσμένο να συνειδητοποιήσει την πραγματική του κατάσταση, απομακρύνοντάς τον από την άγνοια ή τη μοιρολατρία, δείχνοντάς του τη δυνατότητα μιας εξέγερσης, τη μέθοδο και τη στρατηγική – *καθιστώντας τον επαναστάτη*.

Μία τέτοια πρωτοπορία μπορεί να είναι εξωτερική προς το σώμα το οποίο καλείται να διαπλάσει· είναι κατά κάποιο τρόπο άσχετη προς το γεγονός ότι πρέπει να διδαχθεί εκείνη την παιδαγωγική της πάλης, που στη συνέχεια πρέπει να μεταδώσει. Αυτό είναι ουσιαστικά το επαναστατικό κόμμα· παραδόξως, φορέας της ανάλυσης και του ιδεώδους του Μάρξ, και ξένο προς τη διεργασία πάλης-συνείδησης, όπως ο Μαρξ υπογράμμισε. Με αυτό τον τύπο οργάνωσης πάντως εκφράστηκε η επαναστατική πτέρυγα του εργατικού κινήματος, και όχι μόνο στον τόπο και στο χρόνο που έπρεπε να οικοδομηθεί το κίνημα αυτό, με τον κίνδυνο μάλιστα αναστολής της επανάστασης εν ονόματι κάποιας απροσδιόριστης «ωριμότητας»· και στην Ευρώπη επίσης, όπου οι αντικειμενικές συνθήκες ήταν πιο κοντά στην υπόθεση του Μαρξ, η κρίση της σοσιαλδημοκρατίας και η αδυναμία της να βγει από αυτήν μέσω ενός διαφορετικού μοντέλου – μόνο ο Γκράμσι και η Λούξεμπουργκ έθεσαν, με διαφορετικό τρόπο, το πρόβλημα – κατέστησαν αδύνατη μία πιο ολοκληρωμένη συνταύτιση με τη μαρξιστική υπόθεση.

ΤΟ «ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ;»

Σ' αυτή την έννοια του κόμματος ο Λένιν έδωσε μία θεωρητική βάση στο έργο του «Τι να κάνουμε;». Είναι αδύνατο να διαβάσουμε αυτό το κείμενο αφήνοντας έξω από τα πλαίσια της συζήτησης τον εξελικτισμό και τον οικονομισμό, ουσιαστικά έξω από

τις ιδεολογικές μεταμφιέσεις του οπορτουνισμού της δεύτερης διεθνούς. Είναι εξίσου αδύνατο να μη δούμε πώς πρόκειται για μία ριζική αναθεώρηση της σχέσης τάξης-κόμματος στη θεμελιώδη της μορφή τάξης-ταξικής συνείδησης, παρά την επιθυμία για μια αυστηρή μαρξιστική ερμηνεία ενάντια στις δεξιές διαστρεβλώσεις. Στο σημείο αυτό, ως γνωστόν, ο Λένιν θεωρούσε «απόλυτα σωστές» τις ιδέες του Κάουτσκι, ο οποίος είχε ανοίξει μία πολεμική εναντίον εκείνων που υποστήριζαν ότι «η οικονομική ανάπτυξη και η ταξική πάλη δεν δημιουργούν μόνο τις συνθήκες της σοσιαλιστικής παραγωγής, αλλά γεννούν επίσης κατ' ευθείαν τη *συνείδηση* της αναγκαιότητάς της. (...) Η σοσιαλιστική συνείδηση θα ήταν, κατά συνέπεια, το άμεσο, αναγκαίο αποτέλεσμα της ταξικής πάλης του προλεταριάτου. Αυτό όμως είναι εντελώς λαθεμένο. Ο σοσιαλισμός, ως θεωρία, έχει προφανώς τις ρίζες του στις σύγχρονες οικονομικές σχέσεις, όπως και η ταξική πάλη του προλεταριάτου... αλλά ο σοσιαλισμός και η ταξική πάλη γεννιούνται πλάι πλάι και όχι το ένα από το άλλο· πηγάζουν από διαφορετικά προηγούμενα. Η σύγχρονη σοσιαλιστική συνείδηση δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε βαθιές επιστημονικές γνώσεις. Πράγματι, η σύγχρονη οικονομική επιστήμη είναι, όπως και η σύγχρονη τεχνολογία, ένας όρος της σοσιαλιστικής παραγωγής και το προλεταριάτο, όσο και αν το επιθυμεί, δεν μπορεί να δημιουργήσει ούτε τη μία ούτε την άλλη... Ο κάτοχος της επιστήμης δεν είναι το προλεταριάτο, αλλά οι αστοί *διανοούμενοι*· παρόμοια και ο σύγχρονος σοσιαλισμός γεννήθηκε στα μυαλά κάποιων που ανήκαν σ' αυτό το κοινωνικό στρώμα και από αυτούς κοινοποιήθηκε στους προλετάριους εκείνους που είχαν ένα ανεβασμένο διανοητικό επίπεδο και οι οποίοι με τη σειρά τους τον πέρασαν μέσα στην ταξική πάλη, εκεί όπου οι συνθήκες το επέτρεπαν. Η σοσιαλιστική συνείδηση είναι, κατά συνέπεια, ένα στοιχείο εισαγόμενο στην ταξική πάλη του προλεταριάτου από έξω (*von aussen hineingetragen*) και όχι κάτι που γεννιέται αυθόρμητα (*urwuechsig*)... Καθήκον της σοσιαλδημοκρατίας είναι να εισαγάγει στο προλεταριάτο τη *συνειδητοποίηση* της κατάστασής του και της αποστολής του.»⁷ Είναι γνωστό επίσης ότι ο Λένιν επιβεβαίωσε την παραπάνω γνώμη προσθέτοντας ότι η εργατική πάλη καθ' εαυτή δεν μπορεί ποτέ να πάει πέρα από την απλή οικονομική διεκδίκηση (γι' αυτόν το αυθόρμητο που επικαλούνταν η *Ραμπότσαγια Μυσλ*⁸ δεν αποτελούσε παρά το άλλοθι μιας εξ' αντικειμένου τρεϊντ-γιουνιονιστικής επιλογής, και όχι μια επαναστατική επιλογή), και θα ήταν, κατά συνέπεια, από τη φύση της ανίκανη να συλλάβει τους δεσμούς ανάμεσα στην κατάσταση εκμετάλλευσής και στην πολιτική υποδομή του αστικού κράτους, από όπου προέρχονται και οι πολιτικές αντιθέσεις μεταξύ της απολυταρχίας και των άλλων κοινωνικών ομάδων. Ο στόχος του Λένιν εκείνη τη στιγμή ήταν να ξεκολλήσει τη σοσιαλδημοκρατία από τον «οικονομισμό», να σπρώξει το προλεταριάτο στην πάλη ενάντια στην απολυταρχία και να δημιουργήσει ένα κατάλληλο όργανο οργάνωσης. Δεν παγιδεύεται, συνεπώς, σε μία φιλοσοφική συζήτηση και περιορίζεται στη δικαιολόγηση του ισχυρισμού του σχετικά με αυτό το αξεπέραστο ελάττωμα καταγωγής του ταξικού ένστικτου στην περιγραφή των γεγονότων στην πορεία τους, συμπεριλαμβανομένης εδώ και μιας περιέργης ιδεαλιστικής θέσης περί γέννησης του μαρξισμού ως πολιτιστικού αποτελέσματος, και τίποτα παραπάνω.⁹ Συνέπεια αυτών ήταν ένας αυθόρμητος διαχωρισμός, ένας παραλληλισμός, ανάμεσα στο υλικό κοινωνικό είναι (την τάξη, το προλεταριάτο) και στην πολιτική πάλη για το σοσιαλισμό (ένα σχέδιο εκπεφρασμένο πολιτιστικά, μια μεγαλόψυχη θεωρία περί χειραφέτησης του ανθρώπου στη σύγχρονη εποχή), και συνεπώς η δικαιολόγηση της πρωτοπορίας, φορέα του πολιτικού σχεδίου, ως κάτι δικαιολογημένα έξω από την τάξη.

Η μαρξιστική διαλεκτική, σύμφωνα με την οποία το υποκείμενο είναι το προλεταριάτο και το αντικείμενο η κοινωνία προερχόμενη από την καπιταλιστική σχέση παραγωγής, μετατοπίζεται προς μία διαλεκτική ανάμεσα στην τάξη και στην πρωτοπορία¹⁰, σύμφωνα με την οποία η πρώτη έχει την απροσδιοριστία του «αντικειμενικού δεδομένου» και η δεύτερη (το κόμμα δηλαδή) είναι το υποκείμενο, η έδρα της «επαναστατικής πρωτοβουλίας». Αφήνοντας κατά μέρος για μια στιγμή τις πολιτικές συνέπειες αυτής της τοποθέτησης, διαπιστώνουμε ότι είναι προφανής εδώ η ιδεαλιστική ρίζα. Εάν είναι αλήθεια ότι πρέπει να φυλαγόμαστε από μια «μηχανιστική» ερμηνεία της σκέψης του Μαρξ, μένει ωστόσο να δούμε πώς είναι δυνατό να θέλουμε να αποκαλούμαστε μαρξιστές, και να υποστηρίζουμε ότι η συνείδηση έχει άλλη καταγωγή από το κοινωνικό είναι – «δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, αλλά το αντίθετο συμβαίνει, το είναι καθορίζει τη συνείδηση» - και εάν το πέρασμα ανάμεσα στο είναι και στη συνείδηση μέσα στο προλεταριάτο παρουσιάζει κάποια θεωρητική δυσκολία, είναι ειλικρινά επόμενο, επί ποινή κάθετης πτώσης στον χεγκελισμό, να δεχτούμε την προέλευση της συνείδησης από τη συνείδηση, και ακόμη χειρότερα, το παράδοξο μιας *συνείδησης του προλεταριάτου ως προϊόν της συνείδησης των διανοουμένων*, οι οποίοι απομακρύνθηκαν ξαφνικά από το κοινωνικό είναι και οπωσδήποτε δεν έχουν ταξική συμμετοχή.

Η ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΤΗΣ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ

Η θεωρητική και πολιτική προσπάθεια της Ρόζας Λούξεμπουργκ έγκειται στο να δώσει λύση στο ίδιο πρόβλημα, της καθυστέρησης της επανάστασης του ευρωπαϊκού προλεταριάτου σε σχέση και με τις προβλέψεις του Μαρξ, αλλά μέσα από την μαρξιστική αντίληψη της ταξικής συνείδησης και όχι μέσω της αποδοχής της λενινιστικής θέσης περί εξωτερικής πρωτοπορίας. Για το λόγο αυτό η Λούξεμπουργκ κατηγορήθηκε για «αυθορητισμό», ιδεολογική φόρμα, αυτή τη φορά, όχι οπορτουνιστική, όπως στην περίπτωση της ρωσικής δεξιάς του οικονομισμού, αλλά «αριστερού τυχοδιωκτισμού». Στην πραγματικότητα η Λούξεμπουργκ δεν διέτύπωσε ποτέ μία θεωρία πιθανού αποκλεισμού των μαζών από μία οργανωμένη πρωτοπορία, που για εκείνη ταυτιζόταν με το κόμμα, αλλά πίστευε πως η προέλευση αυτής της ανάγκης δεν βρίσκεται στην απουσία μίας *πολιτικής* διάστασης της εργατικής πάλης σαν τέτοιας, παρά στον αντικειμενικό της πολυκερματισμό και στην ανάγκη μιας ενωτικής στρατηγικής. Είναι, τελικά, οι *άμεσες* πολιτικές ανάγκες της τάξης που απαιτούν από αυτή μία στρατηγική συνένωση. Η Λούξεμπουργκ αρνείται κατηγορηματικά ότι η θεωρία της ταξικής πάλης μπορεί να γεννηθεί ανεξάρτητα από την τάξη. «Η προλεταριακή ταξική πάλη είναι παλιότερη από τη σοσιαλδημοκρατία· πρωταρχικό προϊόν της ταξικής κοινωνίας η πάλη αυτή φουντώνει ήδη με την είσοδο του καπιταλισμού στην Ευρώπη. Δεν είναι η σοσιαλδημοκρατία εκείνη που πρώτη εκπαίδευσε το σύγχρονο προλεταριάτο... αλλά είναι, αντίθετα, αυτό που της έδωσε ζωή για να πλάσει τη συνείδηση του σκοπού και να συντονίσει τα διάφορα τοπικά και χρονικά κομμάτια της ταξικής πάλης»¹¹. «Η ιστορία των περασμένων επαναστάσεων δείχνει ότι βίαια λαϊκά κινήματα, πέραν του να είναι αυθαίρετα και συνειδητά προϊόντα των αποκαλούμενων «επικεφαλής» ή των «κομμάτων»... , είναι μάλλον κοινωνικά φαινόμενα απολύτως στοιχειώδη που έχουν την αφετηρία τους στον ταξικό χαρακτήρα της σύγχρονης κοινωνίας. Η εμφάνιση της σοσιαλδημοκρατίας δεν έχει ακόμη αλλάξει τίποτα από αυτή την κατάσταση και ο ρόλος της ακόμη δεν συνίσταται στο να ορίζει νόμους για την ιστορική ανάπτυξη της ταξικής πάλης, αλλά, αντίστροφα, να υποτάσσεται στους νόμους της πάλης και έτσι να τους υποτάσσει η ίδια και να τους χρησιμοποιεί για λογαριασμό της»¹².» Η σύνδεση μεταξύ

αυθορμητισμού και οργάνωσης βρίσκεται συνεπώς στους *νόμους* της ιστορικής ανάπτυξης της ταξικής πάλης, δηλαδή στην υλική της βάση και δεν εξομοιώνεται με την άμεση αυτοσυνειδητοποίηση της μάζας (η οποία «σαν τη Θάλασσα, την αιώνια θάλασσα, κρύβει πάντοτε μέσα της όλες τις λανθάνουσες δυνατότητες. Η μάζα είναι πάντα αυτό που *πρέπει* να είναι, όπως ορίζουν οι περιστάσεις, και είναι πάντα έτοιμη να γίνει κάτι το τελείως διαφορετικό από αυτό που φαίνεται») ¹³, αλλά ούτε και μπορεί να θεωρηθεί απλά ένα πολιτισμικό προϊόν, μια «ιδεολογία του σοσιαλισμού» δηλαδή, ανεξάρτητο από την ιστορική υλική ανάπτυξη, που ο Λένιν αντέτασσε στην «αστική ιδεολογία» στο έργο του «Τι να κάνουμε;».

Η θέση της Λούξεμπουργκ καταδικάστηκε από τη Διεθνή ¹⁴ αλλά, πριν ακόμα, είχε καταδικαστεί στην πράξη από την ήττα της επανάστασης στη Γερμανία και στη Δύση, δηλαδή της μόνης επανάστασης σχετικά με την οποία η θέση της μπορούσε να είναι κάπως ευλογοφανής ιστορικά. Η καταδίκη αυτή είχε πολλές συνέπειες οργανωτικές, αφού η θεωρία κρύβει έναν πρακτικό πυρήνα, το θέμα της διεύθυνσης. Πράγματι, όταν το *υποκείμενο* επανεισάγεται στο *εσωτερικό* της τάξης (όποια και αν είναι η περιπλοκότητα της διαλεκτικής ανάμεσα στο είναι και στη συνείδηση) η πολιτική οργάνωση, το κόμμα, εμφανίζεται απλώς ως το όργανό της, πάντα δυνάμενο να ανακληθεί προς επαλήθευση. Όταν το υποκείμενο μετατοπίζεται στην *εξωτερική πολιτική πρωτοπορία*, αυτή εμπεριέχει μια αρχή νομιμότητας και αυτορρύθμισης και ζητά από την τάξη να προσαρμοσθεί ανάλογα.

Ο Λένιν είχε σαφή συνείδηση αυτού του προβλήματος· και πράγματι - αφού κερδήθηκε η μάχη ενάντια στη δεξιά και δημιουργήθηκε το επαναστατικό κόμμα - η αρχική του αντίληψη, με χροιά διαφωτισμού, περί «επιβαλλόμενης συνείδησης» άλλαξε με τη θέση: «όλη η εξουσία στα σοβιέτ», μια άμεση έκφραση της τάξης, προφανώς συνειδητοποιημένης σε τέτοιο βαθμό που να μπορεί να διευθύνει την καινούργια κοινωνία. Λέμε «άλλαξε» όχι μόνο επειδή, στην πράξη, η σχέση σοβιέτ – κόμματος βρήκε μία σύντομη και εύθραυστη ισορροπία, αλλά επιπλέον επειδή αυτό αποκαλύπτει, στο Λένιν, μία μεταπήδηση ανάμεσα στη θεωρία της κατάληψης της εξουσίας και στη θεωρία της επανάστασης, με την έννοια ότι η πρώτη θα έχει ως υποκείμενο την πολιτική πρωτοπορία και η δεύτερη την τάξη. Το διαφορετικό πλαίσιο αναφοράς εξηγεί τη μερικότητα των θέσεων, αλλά τέτοιες παραμένουν. Είναι δείκτης του περίπλοκου της σχέσης ανάμεσα στην τάξη και στην οργάνωσή της, και μιας αλλαγής της στην έμφαση κατά την πορεία του συγκεκριμένου ιστορικού γίγνεσθαι.

Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΓΚΡΑΜΣΙ

Η πολικότητα στη σκέψη του Γκράμσι είναι προφανής. Όλος ο Γκράμσι των «εργοστασιακών συμβουλίων», σοβιετιστής, αντιακωβίνος έχει μια τάση – να το πούμε έτσι – λουξεμπουργκιανή, και παρά πέρα, φτάνει μέχρι το σημείο να τοποθετεί μέσα στο πλέγμα των συμβουλίων την έδρα της αυτοδιακυβέρνησης των παραγωγών, την πολιτική οργάνωση στην ολότητά της, την ιταλική πραγματικότητα της Κομμουνιστικής Διεθνούς ¹⁵. Αυτή η οριακή θέση παίρνει ίσως τη σωστή της διάσταση μέσα στο πλαίσιο της πολεμικής στο εσωτερικό του Σοσιαλιστικού Κόμματος· είναι βέβαιο ωστόσο ότι η εμπειρία του Γκράμσι στο Τορίνο βασίζεται όλη στην υπόθεση μιας ανάπτυξης της τάξης ως άμεσο πολιτικό υποκείμενο, σε σχέση με το οποίο το κόμμα – όπως ελέγχθη στο περίφημο απόσπασμα για τη ρωσική επανάσταση – είναι ένα ιδανικό σημείο αναφοράς, συνεπούς επεξεργασίας, μία διανοητική και ηθική πρωτοπορία, ένα όργανο, όχι όμως το μοναδικό, πολιτικής

έκφρασης. Αυτή δεν έχει ανάγκη διαμεσολαβήσεων· σχηματίζεται ήδη μέσα στα Εργοστασιακά Συμβούλια, μέσα από την παραδοχή της τάξης ως επαναστατικής εναλλαγής, ως νέας κοινωνίας *εν τω γενέσθαι*. Δέκα χρόνια μετά, στις σημειώσεις για το Μακιαβέλι, η έμφαση μετατοπίζεται: περνάει στην πρωτοπορία, στον ηγεμόνα, στο μόνο που είναι σε θέση να ερμηνεύσει την πραγματικότητα, απελευθερώνοντας τις δυνατότητές της που δεν έχουν πάρει ακόμη μορφή. Χωρίς την παρέμβαση της πρωτοπορίας η ίδια η πραγματικότητα δεν μπορεί να πάρει μορφή, να γίνει αναγνωρίσιμη. Η *αυτονομία* της πολιτικής στιγμής, που αποτελεί ακριβώς την «ανακάλυψη» του Μακιαβέλι, όταν εκλαμβάνεται ως αρχή που έχει ισχύ και για το επαναστατικό κόμμα, το απομακρύνει φανερά από την υλική του βάση, κλείνοντας κατά αντίθετη έννοια προς εκείνη της «άμεσης δημοκρατίας» τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην τάξη και στη συνείδηση.

Δεν είναι, κατά συνέπεια, να απορεί κανείς γιατί προσέφυγαν στον Γκράμσι, με την ίδια μεροληψία, τόσο οι υποστηρικτές της πολεμικής των «συμβουλίων» που έκανε την εμφάνισή της μετά το 1956, όσο και εκείνων που έψαχναν να βρουν σ' αυτόν μία θεωρητική επιβεβαίωση της ανωτερότητας όχι μόνο του κόμματος, αλλά και των ηγετικών ομάδων¹⁶. Η αλήθεια του Γκράμσι, και η γοητεία του, βρίσκονται στην τροχιά της διαδρομής του, που είναι μία θεωρητική ηχώ για τις κρίσεις των επαναστάσεων της δεκαετίας του '20, στοχασμός επάνω στην πολυπλοκότητα της σχέσης ανάμεσα στο αυθόρμητο και στην οργάνωση σε μια συγκεκριμένη δραματική ιστορική στιγμή ήττας του κινήματος, όπου η διάσωση φαίνεται να έχει να κάνει μόνο με τη διεθνή αναφορά στη Σοβιετική Ένωση και στη διαφύλαξη, πάσει θυσία, μιας πρωτοπορίας, έστω και περιορισμένης, σε κάθε χώρα χωριστά. Βρίσκεται όμως και στην έμφαση, που δεν μετριάστηκε ποτέ και που δεν είναι λιγότερο ζωντανή στην περίοδο των Εργατικών Συμβουλίων απ' ότι σ' εκείνη του «πολέμου των θέσεων», και αφορά την υπογράμμιση της πολυπλοκότητας του κοινωνικού ιστού και των μορφών του έκφρασης, της ανάγκης κατά συνέπεια για οποιαδήποτε οργάνωση – είτε αυτή είναι «οριζόντια» είτε «καθετοποιημένη» – να παρουσιάζεται ως σύνθεση μιας διαδικασίας πλούσιας σε διαρθρώσεις και διαμεσολαβήσεις, αντανάκλαση πραγματική, υλική, ιστορική του κοινωνικού είναι. Πρόκειται για μία πραγματικότητα που δεν διασπά το διαφορετικό πολιτικό στίγμα των δύο αντιλήψεων, αλλά τις χρωματίζει με μία κοινή ανησυχία, έτσι που ο Γκράμσι – αν και δεν παραδόθηκε στο ανάθεμα όπως η Λούξεμπουργκ – παραμένει ωστόσο επί μακρόν υπό τη σκιά της αίρεσης στο κομμουνιστικό κίνημα.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

Και πράγματι, το κομμουνιστικό κίνημα, μετά το θάνατο του Λένιν, δεν θα ξανανοιξει το θέμα της σχέσης κόμματος-τάξης παρά μόνο μερικώς και έμμεσα, ως επαναλαμβανόμενη προτροπή για «μία καλύτερη σύνδεση του κόμματος με τις μάζες», δηλαδή ως πρόβλημα δημοκρατικού μηχανισμού, λειτουργικότητας της πρωτοπορίας, ανοίγματος των καναλιών της επικοινωνίας, βαθμού προσληπτικότητας. Στις πιο προχωρημένες εκφάνσεις του, όπως στο Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, έδειξε, μιμούμενο ακριβώς τον Γκράμσι, μία περιπλοκότητα και μία διάρθρωση πλούσια σε ερεθίσματα υπό το πρίσμα όχι μόνο της ζωής στο εσωτερικό του, αλλά και της ερμηνείας μιας εθνικής πραγματικότητας, που έπρεπε να την στοχαστεί τελειοποιώντας σταδιακά το πολιτικό εργαλείο. Πρόκειται όμως για μία έρευνα για τη λειτουργικότητα του εργαλείου, του θεσμού, και για τίποτε περισσότερο. Ακόμη και η δραματική συζήτηση για το σταλινισμό στις ευρωπαϊκές σοσιαλιστικές κοινωνίες δεν ξεπερνά, κατά κανόνα, αυτό τον ορίζοντα· παραμένει

δηλαδή μία συζήτηση στο εσωτερικό της πολιτικής και, κατά συνέπεια, μονίμως περιχαρακωμένη μέσα στα όρια θεσμών και εγγύησης ατομικών δικαιωμάτων. Όπου αυτή πραγματοποιείται, ταλαντεύεται μεταξύ σεχταρισμού και δεξιάς απόκλισης: υπεράσπιση ενός μονολιθισμού εκ των πραγμάτων ή πρόταση, ως λύση, του πλουραλισμού και στο εσωτερικό της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Μία μόνο από τις σοσιαλιστικές χώρες, η Κίνα, ξαναaprότεινε στη διάρκεια της επανάστασής της και κυρίως στην πορεία της εκρηκτικής, ταραχώδους απόπειράς της, της «πολιτιστικής επανάστασης», μία μετατόπιση των θεωρητικών όρων του προβλήματος κόμματος-μαζών, υπό την έννοια μιας διαρκούς προσφυγής στη μάζα και στην αντικειμενικότητα όχι μόνο των αναγκών της αλλά και των αμεσότερων μορφών συνείδησής της («ο φτωχός αγρότης», ο πιο απόκληρος, ως άξονας οικοδόμησης του κινήματος, οπουδήποτε φτάνει ο Κόκκινος Στρατός ή ο προπαγανδιστής του) ως μέτρο υπολογισμού της ορθότητας της πολιτικής διεργασίας και κατά συνέπεια ως στοιχείο στο οποίο πρέπει αναγκαστικά να υποταχθεί η οργάνωση. Αυτή όμως την έμφαση στην υλικότητα των όρων την εγγυάται η «ορθή σκέψη» του χαρισματικού Μάο, η οποία είναι η μαμή της απόκτησης συνείδησης, εγγυήτρια της υποκειμενικής διεργασίας. Σε αυτό το δυισμό υπάρχει μία ανεπανάληπτη, εκρηκτική δυνατότητα, η οποία τότε τότε κάνει κομμάτια τις συγκεκριμένες μορφές πολιτικής οργάνωσης ή του κρατικού μηχανισμού, για να αναπαραγάγει όμως μία νέα οργάνωση, που θα έχει μια δική της σταθερή στιγμή συγκεντρωτισμού και δικές της μορφές ειδικές και εξωτερικές ως προς τη μάζα. Περισσότερο από μία διαλεκτική, νομίζουμε ότι πρέπει να μιλάμε για μια άλυτη αντινομία, διατηρούμενη ανοιχτή ως πρακτικό, εμπειρικό σύστημα αμφίδρομης διόρθωσης, ίσως το μόνο σύστημα που, σε συνθήκες ανωριμότητας των παραγωγικών και εν μέρει κοινωνικών δυνάμεων, σαν εκείνες που παίρνουν δραματική μορφή στην Κίνα, επιτρέπει στη σχέση τάξη-κόμμα να μην περιορίζεται σε μία καθετοποίηση, στην οποία θα το ωθούσαν τα τεράστια προβλήματα προς λύση, μέσα σε μια απέραντη ανθρώπινη έκταση. Το θεωρητικό σημείο παραμένει, έτσι, άλυτο, αλλά ακόμη ζωντανό, εκεί όπου στις άλλες σοσιαλιστικές κοινωνίες έχει κλείσει με τη φτωχή επανάληψη της λενινιστικής φόρμουλας, αναθεωρημένης από την σταλινική εμπειρία.

Η συζήτηση έμεινε ανοιχτή σε περιφερειακές ομάδες του εργατικού κινήματος, μέχρι τα τελευταία χρόνια. Εκεί όμως που προχώρησε σε βάθος, στην Ιταλία κατά τη διάρκεια της συζήτησης για τα Συμβούλια¹⁷, στη Γαλλία με την πολεμική εναντίον του Σαρτρ, που άνοιξε το 1952 από τον Μερλό-Ποντί (Merleau-Ponty) και τον Κλοντ Λεφόρ (Claude Lefort), κι έπειτα συνεχίστηκε στο εσωτερικό του περιοδικού «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» (Socialisme ou Barbarie)¹⁸, έφερε στο φως ένα θεμελιώδες όριο, όχι τόσο θεωρητικό, υπό την έννοια μιας προσεκτικής φιλολογικής αναθεώρησης, μιας ενδιαφέρουσας συμβολής – κυρίως στη Γαλλία – σε μερικά θέματα του Λούκατς, όσο πολιτικό, και είναι εκείνο εξ άλλου που σφραγίζει με τη δύναμή του τις ανώτερες στιγμές της θεωρητικής συζήτησης τόσο στο Μαρξ όσο και στους Λένιν, Λούξεμπουργκ και Γκράμσι. Οι συζητήσεις αυτές στην Ευρώπη για τη θεωρία του κόμματος είχαν πάντα, στη δεκαετία του είκοσι και σήμερα, ένα «αριστερό» χαρακτήρα: υπήρξαν πάντα η αντανάκλαση μιας πραγματικής διαπίστωσης: της καθυστέρησης ή της λανθάνουσας κατάστασης ενός επαναστατικού κινήματος στη Δύση. Όλες προσπάθησαν να βρουν κάποια λύση, που να αποτελεί μία «επιστροφή στις πηγές», μαρξιστικές ή γκραμισιανές, ως απόπειρα επανεύρεσης μιας «καθαρής» σχέσης ανάμεσα στην τάξη και στην πολιτική της έκφραση, στο εσωτερικό του μηχανισμού ταξικής εκμετάλλευσης και μόνο σ' αυτόν.

Όλες οι θέσεις οι οποίες, σαν αντίβαρο στον υποβιβασμό των θεσμικών δυνάμεων του κόμματος και του συνδικάτου, αναφέρονταν αυτή την περίοδο στην προτεραιότητα της τάξης ως πολιτικού υποκειμένου, είτε αποδέχονταν είτε απέρριπταν την αναγκαιότητα μιας οργάνωσης, εκτέθηκαν στην κριτική που έκανε ο Λένιν για τον «οικονομισμό» του καιρού του, δηλαδή στον υποβιβασμό της τάξης ή της σχέσης εκμετάλλευσης (ουσιαστικά σχέση κεφαλαίου-εργασίας) σε ένα επίπεδο από το οποίο απουσίαζαν όλες οι πολιτικές, εθνικές και διεθνείς συνέπειες της ταξικής πάλης. Εγγυητές αυτών των συνεπειών παρέμεναν τελικά, επειδή είχαν μεγαλύτερη απήχηση και ήταν ικανότεροι στην επεξεργασία, εκείνοι ακριβώς οι θεσμοί της τάξης που εκδηλώνονταν ως σκέτη άρνηση. Μία εκ νέου ανάγνωση της πολεμικής των «Εργοστασιακών Συμβουλίων» αποκαλύπτει τη μη ιστορικότητα, τον πολυτεμαχισμό της πολιτικής πρότασης, μία επίπτωση περιέργως «εξεγερτική», εκεί ακριβώς όπου θα προσδοκούσε κανείς να βρει τον Μαρξ στην ολότητά του, εκεί δηλαδή όπου είναι το όριο, το αδύνατο, πλέον, μιας συζήτησης για την τάξη που να αφήνει κατά μέρος τη συνολική οργάνωση του κεφαλαίου ως ολοκληρωμένου συστήματος κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, στη συζήτηση στα πλαίσια του περιοδικού «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» δεν είναι τυχαίο που ο Λεφόρ – ο οποίος είχε πολλούς λόγους να κριτικάρει την ολική υπαγωγή της τάξης στο κόμμα, που πρέσβευε τότε ο Σαρτρ – βρίσκει χωρίς σημασία το δίλημμα εάν η γαλλική εργατική τάξη θα παλέψει ή όχι ενάντια στο στρατηγό Ρίτζγουει¹⁹, θέμα που δεν την αφορά. Το γεγονός, στο σύνολό του, της έκφρασης του εργατικού κινήματος του 20^{ου} αιώνα με τη μορφή της σοσιαλδημοκρατίας ή του λενινισμού (ή καλύτερα με τη σταλινική εκδοχή του λενινιστικού κόμματος), η ύπαρξη της Σοβιετικής Ένωσης και των σχέσεων ισχύος που προέκυπταν από αυτήν σε παγκόσμια κλίμακα, η επανάληψη επαναστάσεων ή επαναστατικών στιγμών σε «ανώριμες» ζώνες και κατά συνέπεια η διάρθρωσή τους, αν όχι σε κομμουνιστικά κόμματα, σε φόρμες ακόμη πιο πολύ καθετοποιημένες (δικαιολογημένες πάντοτε από την αντικειμενική ανωριμότητα και την υποκειμενική βαρύτητα της επανάστασης), όλα αυτά παραμένουν απόντα και καταδικάζουν την πολεμική αυτή σε ουσιαστική στείριότητα.

Απέναντι στην πολεμική αυτή, το κομμουνιστικό κίνημα, στη συγκεκριμένη του μορφή, δίνει εύκολα λογαριασμό για την πραγματική ιστορική αποτελεσματικότητά του. Είναι αλήθεια επίσης ότι έτεινε συχνά να βρει μέσα σ' αυτήν όλη τη δικαιολόγησή του και ένα είδος απαλλαγής από κάθε κριτική αξιολόγηση. Είναι ακόμη αλήθεια ότι ο θεσμός (κόμμα ή συνδικάτο σ.τ.μ.) – ένας θεσμός καμωμένος από τη στράτευση και τη θυσία χιλιάδων ανθρώπων, που έγινε ο πρωταγωνιστής του 20^{ου} αιώνα – είχε συχνά την τάση να θεωρεί ότι σκοπός του ήταν η αυτοσυντήρησή του ως πολιτικού οργάνου, πριν από μια διαρκή επαλήθευσή του από την τάξη που θέλει να εκπροσωπεί²⁰. Στη γλώσσα όμως των γεγονότων, και όταν μάλιστα παίρνουν αυτές τις διαστάσεις, μόνο τα ίδια τα γεγονότα μπορούν ν' αντισταθούν. Σε πρακτικό και θεωρητικό επίπεδο δεν μπορούσε μία σκέψη για την τάξη να εγκαλέσει την ύπαρξη των κομμουνιστικών κομμάτων, και πολύ λιγότερο όταν η σκέψη αυτή περιχαρακώνεται από όρια, όπως περιγράψαμε πιο πάνω. Μπορεί όμως να την εγκαλέσει μία ουσιαστική αλλαγή των *πραγματικών* σχέσεων, τέτοια που να ζητά να πληροφορηθεί χωρίς περιστροφές από την πρωτοπορία όχι εάν συμβαδίζει με τη θεωρία, αλλά εάν βρίσκεται ή όχι στο ύψος των δυνατοτήτων του κινήματος, εάν προηγείται από αυτό ή εάν το υφίσταται. Επεξεργασμένο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ως όργανο μιας επανάστασης έξω από την καρδιά του προχωρημένου καπιταλισμού, το λενινιστικό σχήμα της σχέσης κόμματος και τάξης επανέρχεται προς συζήτηση

μόνο με την επανατοποθέτηση του προβλήματος της επανάστασης στις προηγμένες κοινωνίες.

Κατά τη γνώμη μας μία πιθανή λύση του προβλήματος ή τουλάχιστον μία υπόθεση εργασίας προτείνεται, μέσω της συζήτησης που ακολουθεί, από το Σαρτρ. Και δεν μπορεί παρά να είναι αντικείμενο έρευνας και συζήτησης με το σύνολο του κινήματος. Δεν είναι τυχαίο που επαναπροτείνεται σε όλα τα επίπεδα, τόσο στο εσωτερικό των κομμουνιστικών κομμάτων, όπου αυτά είναι πιο ανοιχτά και δεκτικά των ανησυχιών που προέρχονται από τις νέες μορφές του αγώνα, όσο και μεταξύ των ομάδων που είδαν το φως τα τελευταία χρόνια και αμέσως απέκτησαν μια αντίληψη στοιχειώδη περί αυθορμητισμού. Κλείνοντας θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε δύο μόνο σημεία. Το πρώτο: εάν αληθεύει ότι το πρόβλημα τάξης-κόμματος έχει θεωρητική αξία μόνο εφόσον είναι πολιτικά ώριμο – που είναι διαφορετικό από το να λέμε ότι η μοναδική θεωρία που έχει κάποιο νόημα είναι εκείνη που ωθεί προς την πράξη, προς το ιστορικό γίνεσθαι – καμία λύση του δεν είναι δυνατή εάν δεν ξεκινά από μία προσεκτική ανάλυση των διαφόρων ταξικών αντιθέσεων στις προηγμένες κοινωνίες, από συγκεκριμένες μορφές αγώνα, από ανάγκες που σήμερα η κρίση του καπιταλισμού προεικονίζει. Θέλουμε να πούμε, με άλλα λόγια, ότι μία θεωρία της οργάνωσης είναι στενά συνδεδεμένη με μία υπόθεση της επανάστασης, και δεν μπορεί να χωριστεί από αυτήν. Το δεύτερο: η ένταση που ασκείται στους ιστορικούς θεσμούς της τάξης, κόμματα και συνδικάτα, δεν προέρχεται μόνο από κάποιο υποκειμενικό τους όριο. Προέρχεται από την ανάπτυξη μιας πολιτικής διάστασης που είναι όλο και πιο στενά συνδεδεμένη με το κοινωνικό είναι, που προσεκτικά διεισδύει όλο και πιο πολύ στο εσωτερικό της συνειδητοποίησής της, που όλο και λιγότερο μπορεί να εκπροσωπηθεί. Ελαττώνεται, κοντολογίς, εκείνη η απόσταση ανάμεσα στην πρωτοπορία και στην τάξη, που υπήρχε στα πρώτα βήματα του κόμματος του Λένιν. Η υπόθεση του Μαρξ βαραίνει επάνω τα κινήματα του Μάη στη Γαλλία, επάνω στα σκιρτήματα που διαπερνούν τις κοινωνίες μας και που τείνουν να βγουν εκτός του πλαισίου, του πλέον βολικού και προσεκτικού, μιας καθαρά πολιτικής διάστασης. Μόνο με αφετηρία τη διαπίστωση αυτή μπορεί τώρα πια να ξανατεθεί το πρόβλημα της οργάνωσης. Από τον Μαρξ επιστρέφουμε στο Μαρξ.

Ροσάνα Ροσάντα

Το διακύβευμα του αυθορμητισμού, η λογική του θεσμού

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Από τα γεγονότα του Μάη στη Γαλλία, και γενικά από τους πρόσφατους αγώνες προέκυψε μία κριτική για τα κόμματα που δεν αφορά μόνο τις επιλογές τους αλλά και τη δομή τους. Αμφισβητούνται κατά συνέπεια όχι μόνο τα εκφυλιστικά φαινόμενα (για παράδειγμα η γραφειοκρατία) αλλά και η ίδια η φύση της έννοιας της πολιτικής οργάνωσης υπό τη μορφή του κόμματος. Η πολεμική αυτή δεν υπήρξε

καρποφόρα. Γενικά οδήγησε το κίνημα σε μορφές αδυναμίας, τόσο που να το σπρώξει σήμερα σε μια αντίστροφη τάση, δηλαδή στο να ανακαλύψει πάλι τη λενινιστική θεωρία περί κόμματος στην αρχική της καθαρότητα και να την επαναλάβει. Η τάση αυτή μας φαίνεται μη γόνιμη, όπως η πρώτη. Κατά τη γνώμη μας μπορούμε και πρέπει να ασκήσουμε κριτική στον αυθορμητισμό, δεχόμενοι όμως μια πραγματική αποκάλυψη των κινημάτων του 1968, ότι δηλαδή ο τωρινός αγώνας απαιτεί μία νέα μορφή επαναστατικής οργάνωσης, κατάλληλης για τις συνθήκες του προχωρημένου καπιταλισμού.

Θα θέλαμε να προτείνουμε για τη συζήτησή μας το θεωρητικό πλαίσιο αυτού του προβλήματος. Το πλαίσιο αυτό καταλαμβάνει ένα χώρο και έχει τη δική του ιστορία στη σκέψη σας, από την πολεμική (κλασική πλέον) του 1952 (*Les communistes et la paix – Οι κομμουνιστές και η ειρήνη*) και την συζήτηση που ακολούθησε με τον Λεφόρ και τον Μερλό Ποντί, μέχρι το 1956 (*Le fantôme de Staline – Το φάντασμα του Στάλιν*) και έως το (*Critique de la raison dialectique – Κριτική της διαλεκτικής αιτίας*). Το 1952 σας προσήψαν την κατηγορία για υπερυποκειμενισμό, ότι δεν αναγνωρίζετε δηλαδή στην τάξη άλλη ύπαρξη παρά μόνο μέσα στο κόμμα. Το 1956 η κατηγορία αντεστράφη και σας κατηγόρησαν για έναν αντικειμενισμό που είχε την τάση να ερμηνεύει συνολικά το σταλινισμό ως το αναπόφευκτο προϊόν μιας δεδομένης ιστορικής κατάστασης. Εμείς έχουμε τη γνώμη ότι στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για μία αντίστροφη θέσεων· η κοινή τους βάση βρίσκεται στην έννοια του «gareté», της δομικής καθυστέρησης του υπόβαθρου πάνω στο οποίο έλαβε χώρα ο Οκτώβρης, και κατά συνέπεια των αναγκών που έμπαιναν λόγω μιας «ανωριμότητας» της επανάστασης, και ακόμη λόγω της οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μία φάση πρωτογενούς συσσώρευσης. Κάτω από αυτές τις συνθήκες βγάζατε το συμπέρασμα για την ανάγκη ενός κόμματος που να επικαλύπτει τη μάζα επειδή, και εφόσον, αυτή δεν φτάνει ολοκληρωτικά σε έναν συνολικό βαθμό αυτοσυνείδησης. Πιστεύετε ότι εκείνη την εικόνα του κόμματος – που ήταν δική σας και δική μας τη δεκαετία του '50 – πρέπει να την ξαναδούμε κριτικά, επειδή η κατάσταση έχει αλλάξει ή επειδή στις εκφωνήσεις εκείνης της εποχής υπήρχε θεωρητική ανεπάρκεια, η οποία σήμερα είναι πιο εμφανής;

ΣΑΡΤΡ: Σίγουρα υπήρχε θεωρητική ανεπάρκεια. Πρέπει όμως να την τοποθετήσουμε ιστορικά. Το 1952, όταν έγραψα το *Les communistes et la paix*, η βασική πολιτική επιλογή ήταν η υπεράσπιση του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος και κυρίως της ΕΣΣΔ, που την κατηγορούσαν για πολεμικό ιμπεριαλισμό. Ήταν σημαντικό να αντικρουστεί αυτή η κατηγορία, εάν δεν θέλαμε να βρεθούμε από την πλευρά των αμερικανών. Αργότερα έγινε φανερό ότι η Σοβιετική Ένωση ενεργώντας

στη Βουδαπέστη με τέτοιο τρόπο που ο Στάλιν από πολιτική ευφυΐα ή από άλλους λόγους δεν είχε δράσει το 1948 στη Γιουγκοσλαβία, και επαναλαμβάνοντας την επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία, δρα σαν μία ιμπεριαλιστική δύναμη. Λέγοντας αυτά δεν θέλω να εκφράσω μία ηθική γνώμη. Υποστηρίζω μόνο ότι η εξωτερική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης φαίνεται να εμπνέεται ουσιαστικά από προτεραιότητες που έχουν να κάνουν με την ανταγωνιστική της σχέση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και όχι και με τις αρχές του σεβασμού και της ισότητας προς τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Από αυτή τη διαπίστωση προήλθε η θέση μου του 1956. Φυσικά, στο σημείο αυτό δεν θα μπορούσα να μην αναδείξω την αντίθεση προς τις θέσεις του 1952 και γι' αυτό αποπειράθηκα μία ερμηνεία στο *Critique de la raison dialectique*. Φυσικά πρόκειται ακόμη για μία τυπική λύση, την οποία θα έπρεπε να ακολουθήσει μία ιστορική ανάλυση της ΕΣΣΔ την εποχή του Στάλιν, που υπάρχει ήδη ως σχέδιο και αποτελεί μέρος του δεύτερου τόμου του *Critique* που πιθανόν να μην δει ποτέ το φως της δημοσιότητας.

Εν κατακλείδι, εκείνο που προσπάθησα να επεξεργαστώ σχετικά με τις *μάζες, το κόμμα, τον αυθορμητισμό, την κατάσταση σε σειρά (serializzazione), τους διαύλους (canali), τις ομάδες* αποτελεί μία εμβρυακή απάντηση σ' αυτό το πρόβλημα: κατά βάση προσπάθησα να αποδείξω ότι το κόμμα είναι, σε σχέση προς τη μάζα, μία *αναγκαία* πραγματικότητα, επειδή η μάζα, *καθ' εαυτή*, δεν διαθέτει καν αυθορμητισμό. Καθ' εαυτή η μάζα παραμένει σε σειρά (σειραϊκή). Αντίθετα όμως, μόλις το κόμμα γίνει θεσμός, εμφανίζεται – εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις – αντιδραστικό σε σχέση προς εκείνο που το ίδιο παρακινεί ή δημιουργεί, δηλαδή προς *την ομάδα σε σύμπληξη (gruppo in fusione)*. Με άλλα λόγια, το δίλημμα: αυθορμητισμός / κόμμα είναι ένα ψευδοδίλημμα. Υπό το πρίσμα της αυτοσυνείδησης η τάξη δεν εμφανίζεται ομοιογενής, αλλά μάλλον ως σύνολο στοιχείων, ομάδων που τα ονομάζω «σε σύμπληξη». Πιο συγκεκριμένα, εάν πάρουμε για παράδειγμα τους εργάτες, βρίσκουμε πάντα ομάδες σε σύμπληξη, στο ένα ή στο άλλο εργοστάσιο όπου εξελίσσεται μία πάλη στη διάρκεια της οποίας οι εργάτες ως άτομα δημιουργούν σχέσεις μεταξύ τους και ως προς το σύνολο, καρπώνονται εκείνο που έχω ονομάσει «άγριες ελευθερίες» (*libertà selvaggie*) και αποκτούν μία συγκεκριμένη συνείδηση της ταξικής τους ύπαρξης. Πλάι όμως σ' αυτές τις ομάδες σε σύμπληξη υπάρχουν και άλλοι εργάτες, τους οποίους δε συνδέουν αγώνες κι έτσι απομένουν σε σειρά σε σχέση με τους άλλους και κατά συνέπεια είναι ανίκανοι για αυθορμητισμούς, αφού είναι αλήθεια πως για τους εαυτούς τους είναι αυτό που είναι, αλλά με τους άλλους δεν είναι συνδεδεμένοι παρά μόνο με μία σχέση υλο-ποίησης (*reificazione*), μια σχέση σειράς με άλλα λόγια. Είναι σταθερά κάτι διαφορετικό από τον

εαυτό τους, επειδή προσδιορίζονται αποκλειστικά μέσω της σχέσης τους προς τον άλλο, ο οποίος με τη σειρά του προσδιορίζεται μέσω της σχέσης του προς έναν άλλο και ούτω καθεξής. Ακόμη και σε μια ομάδα σε σύμπληξη – παραδείγματος χάρη σε ένα εργοστάσιο σε απεργία – πιέζουν και παρεμβαίνουν συνέχεια στοιχεία σειράς (serialità) (μαζοποίηση κ.τ.λ.). Ο ίδιος ο εργάτης που στον τόπο της δουλειάς βρίσκεται μέσα σε μια ομάδα σε σύμπληξη, στο σπίτι ή σε μερικές εκδηλώσεις της ζωής μπορεί να συμπεριφέρεται εντελώς σε σειρά. Βρισκόμαστε, κατά συνέπεια, μπροστά σε μορφές ταξικής συνείδησης πολύ διαφορετικές: από τη μια έχουμε μία συνείδηση προχωρημένη, από την άλλη όμως μία συνείδηση σχεδόν ανύπαρκτη και μεταξύ τους μία ακολουθία ενδιαμέσων. Για τους λόγους αυτούς έχω τη γνώμη ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για έναν ταξικό *αυθορμητισμό*: σωστό είναι να μιλάμε για *ομάδες*, προϊόντα των περιστάσεων, που δημιουργούνται από μόνες τους ανάλογα με τις καταστάσεις και κατά τη δημιουργία τους δεν είναι που βρίσκουν, ας πούμε, κάποιον βαθύ αυθορμητισμό, αλλά δοκιμάζουν μία ιδιαίζουσα περίπτωση στη βάση ιδιαίτερων καταστάσεων εκμετάλλευσης και ιδιαίτερων διεκδικήσεων, και μέσω αυτής της εμπειρίας αποκτούν κατά το μάλλον ή ήττον ορθή συνείδηση για τον εαυτό τους.

Με δεδομένα τα παραπάνω, τι αντιπροσωπεύει το κόμμα σε σχέση προς τη σειρά; Σίγουρα κάτι καλό, επειδή εμποδίζει τον ξεπεσμό στην πλήρη στάση σε σειρά. Τα μέλη ενός κομμουνιστικού κόμματος θα έμεναν κι εκείνα άτομα απομονωμένα και η στάση τους θα ήταν σε σειρά, παρακείμενος ο ένας στον άλλο, εάν το κόμμα δεν τους συνέτασσε σε ομάδα μέσω ενός οργανικού δεσμού, που επιτρέπει στον κομμουνιστή του Μιλάνου να έρχεται σε επαφή με έναν άλλο εργαζόμενο κομμουνιστή οποιασδήποτε χώρας. Επιπλέον, χάρις το κόμμα σχηματίζονται στη διάρκεια της πάλης πολλές ομάδες, επειδή το κόμμα διευκολύνει την επικοινωνία. Ωστόσο, σε σχέση προς την ομάδα σε σύμπληξη, που το κόμμα το ίδιο συνέβαλε στη δημιουργία της, αυτό βρίσκεται, κατά κανόνα, στο δίλημμα αν πρέπει να τη απορροφήσει ή αν την απαρνηθεί. Σε σύγκριση με την ομάδα, της οποίας η δόμηση δεν προχωράει πέρα από ένα είδος αμοιβαίας *συμφωνίας*, το κόμμα έχει μία πολύ πιο ισχυρή δομή. Μία ομάδα σχηματίζεται εν θερμώ, για παράδειγμα, γύρω από ένα αντικειμενικό σκοπό – «πρέπει να πάρουμε τη Βαστίλη, εμπρός!» κι αμέσως μετά τη δράση τα συστατικά της στοιχεία ξαναβρίσκονται, ανήσυχα το ένα για το άλλο, και προσπαθούν να σχηματίσουν, μέσα στα όρια της ελευθερίας τους, ένα δεσμό που να συγκροτεί την άμεση σχέση, η οποία είχε δημιουργηθεί μέσα από τη δράση, δηλαδή ένα είδος συμφωνίας ή όρκου, τα οποία με τη σειρά τους τείνουν να αποτελέσουν την εμβρυακή κατάσταση μιας σειράς, να αναπτύξουν αναμεταξύ τους μία σχέση συνέχειας, σχέση υλο-ποίησης.

Πρόκειται για αυτό που υποστηρίζω στο «Fraternité et terreur» (Αδελφοσύνη και τρόμος). Η ομάδα δεν πάει παραπέρα. Το κόμμα αντίθετα αυξάνει ως ένα σύνολο θεσμών, άρα ως ένα κλειστό σύστημα, βαρύ, με τάση προς την ακαμψία. Για το λόγο αυτό βρίσκεται πάντα σε υστέρηση σε σχέση με τη μάζα σε σύμπληξη, ακόμα και όταν τείνει να την κατευθύνει, επειδή την φτωχαίνει, προσπαθεί να την καθυποτάξει, για να μην πούμε ότι μπορεί να φτάσει και στο σημείο να την απορρίψει, να την διαψεύσει.

Συμβαίνει λοιπόν η σκέψη μιας ομάδας σε σύμπληξη – επειδή γεννιέται μες στη φωτιά μιας ξεχωριστής κατάστασης, και όχι επειδή είναι αυθόρμητη – να έχει ένα φορτίο πιο ισχυρό, πιο κριτικό, πιο φρέσκο από εκείνο μιας ομάδας ήδη δομημένης. Η σκέψη και η δράση μιας οποιασδήποτε ομάδας δεν μπορούν παρά να αντανakλούν τη δομή της. Ως θεσμός ένα κόμμα έχει μια θεσμοθετημένη σκέψη – δηλαδή κάτι που απέχει από το να είναι μία σκέψη επί της *πραγματικότητας* - για να αντανakλά κυρίως την οργάνωσή του, έναν ιδεολογισμό, με άλλα λόγια. Μέσα από το σχήμα του διοχετεύεται, παραμορφωμένη, και η εμπειρία της πάλης, ενώ η ομάδα σε σύμπληξη αντιλαμβάνεται την εμπειρία έτσι όπως παρουσιάζεται, χωρίς θεσμικά ενδιάμεσα. Έτσι, η σκέψη μιας ομάδας μπορεί να είναι ασαφής, να αδυνατεί να μπει σε θεωρητικό πλαίσιο, να ενοχλεί – όπως ήταν οι ιδέες των φοιτητών το 1968 – αντιπροσωπεύει όμως ένα βαθμό σκέψης πιο *αληθινό*, επειδή κανένας θεσμός δεν μπαίνει σαν φίλτρο ανάμεσα στην εμπειρία και στη σκέψη επί της εμπειρίας.

Βέβαια, εδώ βρισκόμαστε μπροστά σε μία αντίθεση, που είναι συμφυής με την ίδια τη λειτουργία του κόμματος. Αυτό γεννιέται για να απελευθερώσει την εργατική τάξη από την κατάσταση σε σειρά, είναι όμως ταυτόχρονα μία αντανakλαση – αντανakλαση ενός ορισμένου τύπου, επειδή υπάρχει για να την ανατρέψει – της κατάστασης σε σειρά και της μαζοποίησης των μαζών επάνω στις οποίες δρα. Στη θεσμικότητα του κόμματος αντανakλάται η κατάσταση σε σειρά των μαζών· αναγκασμένο να έχει επικοινωνία με την κατάσταση σε σειρά, είναι το ίδιο εν μέρει αδρανές και σειραϊκό. Έτσι, για να προστατευθεί, καταλήγει στην αντίθεση προς τις ομάδες σε σύμπληξη, οι οποίες αποτελούν ωστόσο μία άποψη εκείνης της εργατικής τάξης που το κόμμα θέλει να εκφράσει και που πολύ συχνά το ίδιο τις παρακινεί. Ιδού η βαθιά αντίθεση του κόμματος, που ενώ δημιουργήθηκε για να απελευθερώσει τις μάζες από την κατάσταση σε σειρά, κατέληξε να γίνει το ίδιο θεσμός. Ως τέτοιο εμπεριέχει μια παθητικότητα (δεν υπαινίσσομαι την γραφειοκρατία ή άλλες εκφυλιστικές μορφές, αλλά ακριβώς τη θεσμική του δομή, όχι αναγκαστικά γραφειοκρατική) που ουσιαστικά αντιτίθεται πάντα σε όλες τις νέες δυνάμεις, τόσο όταν πρόκειται να τις χρησιμοποιήσει, όσο και

όταν τις απορρίπτει. Ας δούμε τις διαφορετικές συμπεριφορές των κομμουνιστικών κομμάτων Γαλλίας και Ιταλίας απέναντι στους φοιτητές: το ΚΚΓ τους απέρριψε, το ΚΚΙ με εύσχημο τρόπο προσπαθεί να τους προσεταιριστεί, κατευθύνοντας την εμπειρία τους προς μία απόπειρα επαφής και συζήτησης. Ένα κόμμα δεν έχει άλλες επιλογές παρά μόνο μία από αυτές τις δύο και εδώ βρίσκεται η βασική αντίθεσή του. Άλλο ένα κλασικό παράδειγμα: το θέμα του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού. Όσο δρούσε σε κινηματικές συνθήκες, για παράδειγμα κατά τη διάρκεια της παρανομίας και της ανάπτυξης του αγώνα στη Ρωσία, τότε που ο Λένιν ανέπτυξε τη θεωρία για το κόμμα, αυτό παρέμενε ένα ζωντανό στοιχείο. Υπήρξε μία περίοδος συγκεντρωτισμού, επειδή ήταν αναγκαίο, και μία περίοδος πραγματικής δημοκρατίας, επειδή ο κόσμος μιλούσε, τις αποφάσεις τις έπαιρναν όλοι μαζί. Όταν όμως το κόμμα έγινε θεσμός, όπως συνέβη με όλα τα κομμουνιστικά κόμματα, ο συγκεντρωτισμός πήρε το προβάδισμα από τη δημοκρατία κι έτσι ακόμα και η δημοκρατία έγινε «θεσμός», υποκείμενη σε δική της αδράνεια· χάρη σ' αυτήν υπάρχει, για παράδειγμα, το δικαίωμα του λόγου, το γεγονός όμως ότι είναι δικαίωμα και τίποτα πέραν τούτου, το απογυμνώνει σε τέτοιο βαθμό που στην πραγματικότητα καταντάει να είναι μη δικαίωμα. Το πραγματικό πρόβλημα είναι λοιπόν πώς θα ξεπεραστεί η αντίφαση που είναι εγγενής προς την ίδια τη φύση του κόμματος, έτσι που αυτό (όχι μόνο σε σχέση με τον αντίπαλο και τα καθήκοντά του που απορρέουν από την ταξική πάλη, πράγμα που αποτελεί ευρύτερο πρόβλημα, αλλά και σε σχέση με την τάξη που εκπροσωπεί) να αποτελέσει τον ενεργό ενδιάμεσο ανάμεσα στα σειραϊκά και μαζοποιημένα στοιχεία, ενόψει μιας απόπειρας ενοποίησης· να καταστεί, εν κατακλείδι, ικανό να αποδεχθεί τις ωθήσεις που γεννιούνται από τα κινήματα και, αντί να έχει την αξίωση να τα χειραγωγήσει, να βγάλει από αυτά μία γενίκευση για το κίνημα και για τον ίδιο του τον εαυτό.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Υποστηρίζετε λοιπόν ότι το πραγματικό πεδίο της επαναστατικής συνείδησης δεν είναι ούτε η τάξη στην αμεσότητά της, ούτε το κόμμα, αλλά η πάλη. Επίσης ότι το κόμμα είναι ζωντανό όσο αποτελεί όργανο πάλης, ενώ μόλις γίνει θεσμός ανταλλάσσει τα μέσα με το σκοπό και γίνεται το ίδιο αυτοσκοπός. Από την άλλη μεριά η τάξη δεν έχει συνείδηση του εαυτού της μέχρις ότου σχηματισθεί η ομάδα και δεν μπορεί να σχηματισθεί σε ομάδα παρά μόνο όταν εκφράζει ένα πολιτικό σχέδιο. Η αντίθεση που προβάλλετε μπορεί ίσως να λυθεί μόνο εφόσον πάμε πιο πέρα από μια γενική τοποθέτηση του προβλήματος και το υποβιβάσουμε στο επίπεδο της αμεσότητας κάθε περίπτωσης χωριστά. Με λίγα λόγια δεν φαίνεται δυνατή μία λύση μεταϊστορική. Μάλλον θα πρέπει να προσδιοριστούν οι αντικειμενικές συνθήκες κατά τις οποίες σταδιακά το δίλλημα αυτό μπορεί να βρει κάποια λύση. Προς την

κατεύθυνση αυτή απαιτούνται, κατά τη γνώμη μας, δύο προϋποθέσεις: 1) η τάξη να ξεπεράσει το επίπεδο της κατάστασης σε σειρά για να γίνει πραγματικά και στο σύνολό της υποκείμενο συλλογικής δράσης, ικανή για ηγεμονία.....

ΣΑΡΤΡ: Αυτή είναι μία προϋπόθεση που είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί γιατί η εργατική τάξη δεν μπορεί να εκφραστεί ποτέ στο σύνολό της, ως ενεργό πολιτικό υποκείμενο: θα υπάρχουν πάντα ζώνες ή περιοχές ή κομμάτια που για ιστορικούς λόγους ανάπτυξης θα παραμένουν σε σειρά, μαζοποιημένα, ξένα προς κάθε συνειδητοποίηση. Ένα απομεινάρι θα υπάρχει πάντα. Χρησιμοποιείται συχνά τώρα τελευταία η γενίκευση των εννοιών *ταξική συνείδηση* και *ταξική πάλη* ως προϋπάρχοντα στοιχεία, a priori ως προς την πάλη. Εκείνο που υπάρχει a priori δεν είναι άλλο από την αντικειμενική κατάσταση της ταξικής εκμετάλλευσης. Η συνείδηση γεννιέται μονάχα μέσα από την πάλη· η ταξική πάλη υπάρχει εφόσον υπάρχουν τα πεδία όπου πραγματικά δίνεται η μάχη. Είναι αλήθεια ότι το προλεταριάτο φέρει μέσα του το θάνατο της αστικής τάξης, είναι αλήθεια ότι το καπιταλιστικό σύστημα είναι ναρκοθετημένο από δομικές και ανταγωνιστικές αντιθέσεις, αυτά όμως δεν συνεπάγονται αναγκαστικά και την ύπαρξη μιας ταξικής συνείδησης ή μιας ταξικής πάλης. Για να υπάρξουν *συνείδηση* και *πάλη* πρέπει κάποιος να αγωνίζεται. Με άλλα λόγια, στο καπιταλιστικό σύστημα η ταξική πάλη είναι δυναμικά πιθανή παντού, αλλά στην πραγματικότητα υπάρχει μόνον εκεί όπου παλεύει κανείς. Από την άλλη, ακόμη και εκεί όπου λαβαίνει χώρα, αυτή διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, οι συνθήκες και οι μορφές της πάλης είναι πολύ διαφορετικές: στο Σεν Ναζέρ οι εργατικοί αγώνες, βιαιότατοι, διατηρούν τα χαρακτηριστικά του περασμένου αιώνα· σε άλλες καπιταλιστικές περιοχές όμως, πιο ώριμες, οι αγώνες αυτοί παίρνουν έναν διαφορετικό χαρακτήρα, μία χροιά διεκδικητική, ίσως πλουσιότερη, αλλά σε ένα πλαίσιο μετριοπαθέστερο. Το συμπέρασμα είναι ότι ούτε για εκείνο το τμήμα της τάξης που βρίσκεται πραγματικά σε συνθήκες πάλης δεν είναι δυνατόν να μιλήσουμε, παρά μόνο θεωρητικά, για *ενοποίηση*. Ούτε οι εικοσιτετράωρες γενικές απεργίες που κηρύσσει η CGT αποτελούν ενιαία πάλη· δεν είναι παρά το σύμβολό της.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Δεν είμαστε όμως σε μια αύξουσα φάση ενοποίησης της καπιταλιστικής κοινωνίας, τόσο υπό το πρίσμα της δομής, όσο και υπό εκείνο της υπερδομής (μοντέλα κατανάλωσης και ζωής, γλώσσα, μαζοποίηση), εξ αιτίας της οποίας στον πολυκερματισμό των ατομικών περιπτώσεων αντιστοιχεί μία όλο και περισσότερο προφανής «ολότητα» του καπιταλιστικού συστήματος; Δεν θα έπρεπε, κατά συνέπεια, να προκύπτει μια βάση, υλική, αντικειμενική ενοποίησης της τάξης και της ταξικής συνείδησης;

ΣΑΡΤΡ: Στην πραγματικότητα η δομή παραμένει πολύ διαφοροποιημένη και ασταθής.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Η τάση όμως είναι προς την ενοποίηση, ή όχι;

ΣΑΡΤΡ: Και ναι και όχι. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, ο καπιταλισμός διατηρεί τεχνητά στη ζωή χιλιάδες μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες δεν θα είχαν λόγο ύπαρξης υπό το πρίσμα του οικονομικού ορθολογισμού, του είναι όμως χρήσιμες είτε γιατί αντιπροσωπεύουν ένα χώρο πολιτικά συντηρητικό (είναι οι περιοχές που ψηφίζουν Ντε Γκολ και Πομπιντού), είτε γιατί του επιτρέπουν να ευθυγραμμίζει με αυτές τα κόστη παραγωγής του, παρά την αύξηση της παραγωγικότητας. Τελικά οι τάσεις προς ενοποίηση δεν μηδενίζουν τις βαθιές διαφοροποιήσεις των δομικών καταστάσεων. Σε αυτά να προσθέσουμε, σε ό, τι αφορά τη συνειδητοποίηση της κατάστασης του καθενός, ότι ο προχωρημένος καπιταλισμός, παρά τις τεράστιες εισοδηματικές διαφορές, κατορθώνει να ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες επιβίωσης του μεγαλύτερου μέρους της εργατικής τάξης – παραμένουν, προφανώς, οι περιθωριακές ζώνες, ένα 15% των εργαζομένων των ΗΠΑ, νέγροι και μετανάστες, παραμένουν οι ηλικιωμένοι, και σε παγκόσμια κλίμακα ο τρίτος κόσμος – με την έννοια ότι ικανοποιεί κάποιες πρωταρχικές ανάγκες και επιπλέον έναν ορισμένο τύπο αναγκών που τις δημιουργεί τεχνητά: για παράδειγμα, την ανάγκη του αυτοκινήτου, της διασκέδασης στο σινεμά, ή άλλες μορφές αναγκών το ίδιο τεχνητών. Πρόκειται για μία κατάσταση που με οδήγησε στο να αναθεωρήσω τη δική μου «θεωρία των αναγκών», αφού αυτές δεν είναι πλέον, σε κατάσταση αναπτυσσόμενου καπιταλισμού, αντιτιθέμενες προς το σύστημα: το αντίθετο μάλιστα, έχουν γίνει εν μέρει ένα όργανο του καπιταλισμού για την ενσωμάτωση του προλεταριάτου σε ορισμένους μηχανισμούς που τους γέννησε και τους επέβαλε το κέρδος. Ο εργάτης, τελικά, ξεθεώνεται στη δουλειά για να παράγει το αυτοκίνητο και να έχει ένα εισόδημα που να του επιτρέπει να το αγοράσει· με την αγορά αυτή αισθάνεται ότι ικανοποιεί μία «ανάγκη» του. Το ίδιο το σύστημα που τον εκμεταλλεύεται του προσφέρει φαινομενικά ένα μοντέλο και τη δυνατότητα να το ικανοποιήσει. Η συνειδητοποίηση για το μη ανεκτό του συστήματος πρέπει, κατά συνέπεια, να αναζητηθεί όχι πλέον στην αδυναμία του να απαντήσει στις στοιχειώδεις ανάγκες της ζωής, και γενικότερα στις ανάγκες, αλλά κυρίως στη συνειδητοποίηση της αλλοτρίωσης: στο γεγονός δηλαδή ότι *αυτή* η ζωή δεν έχει νόημα και δεν αξίζει να τη ζει κανείς, ότι αυτός ο μηχανισμός είναι ένας μηχανισμός εξαπάτησης, ότι αυτές οι ανάγκες έχουν δημιουργηθεί τεχνητά, είναι ψευδείς ανάγκες που φθείρουν την ύπαρξη και εξυπηρετούν μόνο το κέρδος. Με άλλα λόγια, συνειδητοποίηση της *αλλοτρίωσης*. Το να ενώσει, λοιπόν, κανείς την τάξη κάτω από αυτό το πρίσμα είναι ακόμη πιο περίπλοκο· γι' αυτό δεν

είμαι σύμφωνος προς κάθε αισιόδοξη άποψη που προβάλλουν τόσο τα κομμουνιστικά κόμματα, όσο και τα αριστερά κινήματα, λες και ο καπιταλισμός είναι πλέον στριμωγμένος στη γωνία. Η ικανότητά του να ελέγχει τις τάξεις είναι ακόμη πολύ ισχυρή, κάθε άλλο παρά σε άμυνα βρίσκεται. Άρα, μια επαναστατική εξέλιξη απαιτεί μακρά και υπομονετική εργασία για την οικοδόμηση της επαναστατικής συνείδησης.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του «Μάη» η ενοποίηση αυτή φάνηκε να είναι άμεση και προφανής.

ΣΑΡΤΡ: Απολύτως προφανής. Ήταν μία από τις σπάνιες περιπτώσεις όπου καθένας έβλεπε στην πάλη τού διπλανού εργοστασίου το μοντέλο της ίδιας της δικής του πάλης. Ένα τόσο ευρύ φαινόμενο είχε πραγματοποιηθεί το 1936· τότε όμως τα εργατικά θεσμικά όργανα έπαιξαν έναν αποφασιστικό ρόλο. Το κίνημα ξέσπασε όταν οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές ήταν στην κυβέρνηση, προσφέροντας, κατά κάποιον τρόπο, ένα μοντέλο που επέτρεψε στην εργατική τάξη να αποκτήσει γρήγορα συνείδηση, να γίνει η σύμπληξη σε ομάδες και στη συνέχεια να επέλθει η ενοποίηση. Το «Μάη» κόμματα και συνδικάτα όχι μόνο δεν ήταν στην εξουσία, αλλά και ο ρόλος που έπαιξαν δεν είναι καν συγκρίσιμος με το παρελθόν. Το στοιχείο που ενοποίησε την πάλη είναι κάτι που, κατά τη γνώμη μου, έρχεται από μακριά· είναι μία ιδέα που μας έρχεται από το Βιετνάμ και την οποία οι φοιτητές εξέφρασαν με τη διατύπωση «l' imagination au rounoir» (η φαντασία στην εξουσία). Με άλλα λόγια, το πεδίο των δυνατοτήτων είναι πολύ ευρύτερο από εκείνο που οι κυρίαρχες τάξεις μας έχουν συνηθίσει να πιστεύουμε. Ποιος θα το φανταζόταν ότι ένας λαός 14 εκατομμυρίων αγροτών θα μπορούσε να αντισταθεί στη μεγαλύτερη βιομηχανική και στρατιωτική δύναμη του κόσμου; Και όμως συνέβη. Το Βιετνάμ μας δίδαξε ότι το πεδίο των δυνατοτήτων είναι τεράστιο και ότι δεν πρέπει να το βάζουμε κάτω. Αυτό υπήρξε το ελατήριο της φοιτητικής εξέγερσης και οι εργάτες το κατάλαβαν. Στην πορεία που έγινε από κοινού στις 13 Μαΐου η ιδέα αυτή ξαφνικά κυριάρχησε. «Εάν μερικές χιλιάδες παιδιά καταλαμβάνουν τις σχολές και δημιουργούν προβλήματα στην κυβέρνηση, γιατί δεν θα μπορούσαμε να το κάνουμε και εμείς;». Έτσι, μετά τις 13 Μαΐου και στη βάση ενός μοντέλου που εκείνη τη στιγμή τους ερχόταν από τα έξω, οι εργάτες κατέβηκαν σε απεργία και κατέλαβαν τα εργοστάσια. Το στοιχείο που τους κινητοποίησε και τους ένωσε δεν ήταν μια πλατφόρμα διεκδικήσεων, αυτή ήρθε αργότερα, για να δικαιολογήσει την απεργία, και φυσικά δεν έλειπαν για αυτό οι αιτίες. Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον όμως είναι το γεγονός ότι οι διεκδικήσεις ήρθαν αργότερα, όταν τα εργοστάσια είχαν ήδη καταληφθεί.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Λοιπόν, στην έναρξη των κινητοποιήσεων του Μάη δεν φαίνεται να υπήρχε κανένα στοιχείο άμεσα υλικό, καμία αντίφαση της δομής ιδιαίτερα εκρηκτική, σε αυτή την φάση του γαλλικού καπιταλισμού;

ΣΑΡΤΡ: Ένα στοιχείο που όλοι οι εργαζόμενοι το εξέλαβαν ως κοινό ήταν, πέρυσι το φθινόπωρο, τα αντιδραστικά μέτρα της κυβέρνησης σε ό,τι αφορά την κοινωνική ασφάλεια. Αυτά στρέφονταν εναντίον όλων των εργαζομένων, όποια και αν ήταν η πολιτική τοποθέτησή τους, και είχαν επίπτωση στους μισθούς. Τα συνδικάτα, είτε γιατί αιφνιδιάστηκαν, είτε γιατί δεν θέλησαν να προχωρήσουν πολύ μακριά, δεν μπόρεσαν να αντισταθούν· έγινε, εάν θυμάμαι καλά, μια μέρα γενική απεργία κι έπειτα τα πράγματα έμειναν εκεί. Η δυσαρέσκεια παρέμεινε έντονη και ανέκφραστη και ξέσπασε πάλι δυναμικά στις συνελεύσεις του «Μάη». Σήμερα ένα νέο στοιχείο ενοποίησης θα μπορούσε να προκύψει από το γεγονός ότι έχουν εξανεμισθεί οι μισθολογικές αυξήσεις που είχαν τότε αποσπασθεί, λόγω της αύξησης των τιμών και στη συνέχεια της υποτίμησης. Δεν είναι όμως εύκολο να προβλέψει κανείς, εάν αυτά τα κοινά, ενοποιητικά στοιχεία δυσαρέσκειας θα μετασχηματιστούν και πότε σε μία κοινή εξέγερση. Το «Μάη» όμως αυτή η εξέγερση υπήρξε· και, κατά τη γνώμη μου, το φιτίλι δεν ήταν τόσο η συνείδηση της εκμετάλλευσης, όσο εκείνη της ίδιας ισχύος και των ιδίων δυνατοτήτων.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Η εξέγερση όμως αυτή του «Μάη» απέτυχε και μετατράπηκε σε νίκη της συντήρησης. Δεν περιείχε, τελικά, τα στοιχεία εκείνα για να πραγματοποιήσει μία σε βάθος επανάσταση ή μήπως της έλειψε μία πολιτική καθοδήγηση;

ΣΑΡΤΡ: Της έλειψε μία πολιτική καθοδήγηση ικανή να της δώσει εκείνη την πολιτική και θεωρητική διάσταση χωρίς την οποία το κίνημα δεν μπορούσε παρά αν σβήσει, όπως συνέβη πράγματι. Ένα κόμμα ικανό να αναλάβει ολόκληρο το κίνημα και τη δυναμική του. Έλειψε, γιατί πώς είναι δυνατόν μία θεσμοθετημένη δομή, όπως είναι τα κομμουνιστικά κόμματα, να μπει στη διάθεση κάποιου που την βρίσκει ανέτοιμη; Πώς είναι δυνατό να βρει αυτή η ίδια την αναγκαία διαθεσιμότητα για να δράσει όχι με ένα «να προσπαθήσουμε να τους φέρουμε με τα νερά μας», ή «να συγκρατήσουμε το κίνημα για να μην μας ξεφύγει», αλλά να πει «αυτή είναι η πραγματικότητα και έτσι πρέπει να την δεχτώ και να προσπαθήσω να της προσφέρω μια θεωρητική και πρακτική γενίκευση προκειμένου να την κάνω να αναπτυχθεί και να προχωρήσει μπροστά»; Από την άλλη, ένα κομμουνιστικό κόμμα, ανίκανο να δράσει προς αυτή την κατεύθυνση, γίνεται τελικά αυτό που στην πράξη είναι, εδώ και είκοσι πέντε χρόνια, το ΓΚΚ: ένα φρένο κάθε επαναστατικής απόπειρας

στη Γαλλία. Ό, τι δεν προέρχεται από αυτό το ίδιο, το αρνείται ή το βγάζει από τη μέση.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Εσείς, λοιπόν, παρ' όλο που ασκείτε κριτική στα κομμουνιστικά κόμματα, όπως είναι σήμερα, παραδέχεστε ωστόσο την ανάγκη της ενότητας και της οργάνωσης του κινήματος;

ΣΑΡΤΡ: Φυσικά, αυτό είναι το πρόβλημα. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια αντίδραση, σε μια καπιταλιστική εξουσία, ισχυρή και σύνθετη, πλούσια σε δυνατότητες καταπίεσης και ενσωμάτωσης. Αυτό απαιτεί μία ταξική αντι-οργάνωση· το πρόβλημα είναι πώς να εμποδίσουμε τον εκφυλισμό της σε «θεσμό».

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Σύμφωνα. Έχει όμως ενδιαφέρον να επικεντρώσουμε την προσοχή μας στο γεγονός ότι η αναγκαιότητα μιας ταξικής πολιτικής οργάνωσης, που επιβεβαιώνεται εκ νέου από το γεγονός του αυξημένου πολυκερματισμού των διαφόρων καταστάσεων και της συνείδησης – όπως τις περιγράψατε προηγουμένως – αντιβαίνει προς την πρόβλεψη του Μαρξ, σύμφωνα με την οποία με την ανάπτυξη του καπιταλισμού το προλεταριάτο θα εκφραζόταν επαναστατικά με άμεσο τρόπο, χωρίς να έχει την ανάγκη πολιτικής διαμεσολάβησης. Στη βάση αυτής της θέσης βρισκόταν η πεποίθηση για την ωρίμανση μιας ταχείας κρίσης του καπιταλισμού, και της ανάπτυξης στο εσωτερικό του εναλλακτικών αναγκών – για παράδειγμα, η αντίθεση ανάμεσα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και του παραγωγικού μηχανισμού του καπιταλισμού. Αργότερα, ο Λένιν θα έβλεπε στην κοινωνικοποίηση της ιδιοκτησίας ένα στοιχείο που θα προετοίμαζε κατά κάποιον τρόπο την ανατροπή για χάρη της σοσιαλιστικής διαχείρισης, από τη στιγμή που θα είχε καταρρεύσει ο πολιτικός μηχανισμός του αστικού κράτους. Σήμερα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οι θέσεις αυτές είναι αποσπασματικές. Πρώτα απ' όλα οι παραγωγικές δυνάμεις δεν έρχονται απ' ευθείας σε αντίθεση με το σύστημα, επειδή δεν αντιπροσωπεύουν κάτι το ουδέτερο ή το αντικειμενικό, αλλά είναι προϊόν του συστήματος, σχηματίστηκαν με βάση τις προτεραιότητές του, φέρουν τη σφραγίδα του...

ΣΑΡΤΡ: Ναι, δεν είναι κατ' ανάγκη προορισμένες να έρθουν σε σύγκρουση· είναι παιδιά αυτού του είδους ανάπτυξης, όπως δείχνουν – για παράδειγμα – οι επιλογές στον επιστημονικό τομέα. Όσο για την κοινωνικοποίηση της ιδιοκτησίας, παρ' ότι δεν θεωρώ σωστό να ορίζουμε ως «τάξη» τους γραφειοκράτες ή τους τεχνοκράτες, μου φαίνεται, ωστόσο, προφανές ότι αυτή επιτρέπει μία επέκταση των δυνατοτήτων ελέγχου και κοινωνικής ενσωμάτωσης.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Τελικά, το πέρασμα από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά με το πέρασμα από τη

φεουδαρχία στην αστική τάξη. Η καπιταλιστική κοινωνία σχηματίστηκε στο εσωτερικό της φεουδαρχικής κοινωνίας, έτσι που αυτή - όταν έπεσε - δεν αποτελούσε πια παρά το άδαιο κέλυφος μιας δομικά διαφορετικής πραγματικότητας, μιας εναλλαγής που είχε ήδη ωριμάσει στο εσωτερικό της. Αυτό όμως δεν μπορεί να συμβεί με το προλεταριάτο· αυτό δεν μπορεί να εκφραστεί, στο εσωτερικό του καπιταλισμού, μέσα από εμβρυακές μορφές εναλλακτικής, σοσιαλιστικής οργάνωσης...

ΣΑΡΤΡ: Ούτε από την άποψη της δομής, των σχέσεων παραγωγής, ούτε από την άποψη των ιδεών. Από τον καιρό ακόμη της αναγέννησης η κουλτούρα δεν ήταν πλέον φεουδαρχική, αλλά αστική· η επιστήμη ήταν αστική, νέες κοινωνικές ομάδες, όπως η «noblesse de robe»²¹, ήταν αστικές. Αυτή η κατάσταση, που κράτησε αιώνες, προηγήθηκε και συνόδευσε την εγκαθίδρυση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Η κυοφορία που οδήγησε στη γέννηση της αστικής τάξης διήρκεσε αιώνες και εκφράστηκε με μια εναλλαγή *παρούσα* μέσα στην προηγούμενη κοινωνία. Αυτό όμως δεν συμβαίνει με το προλεταριάτο, ούτε από την άποψη της κουλτούρας. Αυτό δε διαθέτει *δική του* κουλτούρα: ή δανείζεται στοιχεία από την αστική, ή απορρίπτει συνολικά κάθε είδος κουλτούρας, γεγονός που από μόνο του δηλώνει την ανυπαρξία δικής του κουλτούρας. Υπάρχει και ο αντίλογος, που λέει ότι το προλεταριάτο διαθέτει, παρ' όλα αυτά, μία δική του «κλίμακα αξιών». Φυσικά, από τη στιγμή που επιδιώκει την επανάσταση, αυτό σημαίνει ότι επιθυμεί κάτι διαφορετικό από το υπαρκτό. Εγώ όμως δυσπιστώ σε όρους όπως «κλίμακα αξιών», που εύκολα μπορούν να μεταστραφούν στο αντίθετό τους. Ένα τυπικό παράδειγμα δυσκολίας έκφρασης μιας αντι-κουλτούρας αποτελεί η εξέγερση των φοιτητών: πρόκειται για μία απόρριψη η οποία, ελλείψει εσωτερικής επεξεργασίας, καταλήγει να δανειστεί από το οπλοστάσιο του αντιπάλου, αν και με αρνητικό πρόσημο, μία σειρά ιδεολογημάτων (εννοιολογική απλούστευση, σχηματοποίηση, βία, κ.τ.λ.)

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Άρα η αντικαπιταλιστική επανάσταση είναι ταυτόχρονα ώριμη και ανώριμη. Παράγει την αντίθεση, δεν παράγει από μόνη της την εναλλαγή. Για να μην την υποβιβάσουμε όμως σε καθαρό βολонταρισμό, σε καθαρή επαναστατική υποκειμενικότητα ή αλλιώς, για να μην ξαναπέσουμε στον εξελικτισμό, σε ποιες αντικειμενικές, υλικές βάσεις μπορεί να οικοδομηθεί μία εναλλαγή;

ΣΑΡΤΡ: Το επαναλαμβάνω: περισσότερο στη βάση της αλλοτρίωσης παρά σ' εκείνη των «αναγκών». Κοντολογίς, στην επανοικοδόμηση του ατόμου και της ελευθερίας - ανάγκη τόσο παρούσα που και οι πιο ραφινάτες τεχνικές ενσωμάτωσης δεν μπορούν να την αγνοήσουν, το αντίθετο μάλιστα, προσπαθούν να την ικανοποιήσουν με τρόπο παραπλανητικό. Όλη η *human engineering* βασίζεται στην ιδέα ότι το

αφεντικό πρέπει να συμπεριφέρεται προς τον εργαζόμενο *ως ίσος προς ίσο*, επειδή – εξυπακούεται – κανένα ανθρώπινο ον δεν μπορεί να απεμπολήσει το δικαίωμα στην ισότητα. Και ο εργάτης που πέφτει στην παγίδα των «ανθρωπίνων σχέσεων» ή του πατερναλισμού, γίνεται θύμα τους τη στιγμή που θα επιθυμούσε μία πραγματική ισότητα.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Ναι, αλλά πώς μπορούμε να αποδείξουμε ότι αυτές οι νέες ανάγκες είναι πραγματικά νέες, προϊόντα του προηγμένου καπιταλισμού, και όχι απομεινάρια μόνο ενός «ανθρωπισμού» των προκαπιταλιστικών κοινωνιών; Ίσως θα πρέπει να ψάξουμε την απάντηση στις αντιφάσεις που είναι συμφυείς με την ίδια την ανάπτυξη του κεφαλαίου, το οποίο απαιτεί αφενός πολυτεμαχισμό της εργασίας στην αλυσίδα παραγωγής και αφετέρου ένα ευρύτερο πολιτιστικό υπόβαθρο από τη μεριά του εργαζόμενου για τον ρόλο που καλείται να παίξει, ένα ποσοτικό και ποιοτικό άλμα στην εκπαίδευσή του και από την άλλη μία αναποτελεσματικότητα στις κοινωνικές διεξόδους, μία αύξηση των αναγκών των εργαζομένων συνοδευόμενη όμως από αδυναμία ικανοποίησής τους – με άλλα λόγια μία διαρκής διάψευση της θεμελιώδους παραγωγικής δύναμης που είναι ο άνθρωπος.

ΣΑΡΤΡ: Πρόκειται για το γεγονός ότι η ανάπτυξη του κεφαλαίου επεκτείνει την προλεταριοποίηση. Και όχι με την έννοια της απόλυτης ένδειας, αλλά της διαρκούς υποβάθμισης μεταξύ των νέων αναγκών και ρόλων· προϊόν όχι της κρίσης, αλλά της ανάπτυξης.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Η πολιτική οργάνωση της τάξης επομένως συνεπάγεται όχι μόνο τον εντοπισμό των αντιθέσεων και την ενότητα στην πάλη, αλλά και την επεξεργασία μιας εναλλακτικής πρότασης. Ο «αυθορητισμός» του Μάη όμως θεωρούσε δεδομένο αυτό το πρόβλημα. Οι θέσεις μαρκουζιανής²² έμπνευσης ή αναρχικής σε στυλ Κον Μπεντίτ εστίαζαν αποκλειστικά στην άρνηση, αλλά δεν κατόρθωσαν καν να διασφαλίσουν τη συνέχιση του αγώνα, αφού σε μια ώριμη κοινωνία οι ίδιες ομάδες που βρίσκονται σε εξέγερση δεν μπορούν να μη θέσουν το πρόβλημα του «μετά». Η πλειοψηφία των ανθρώπων είναι όντως αλλοτριωμένη και καταπιεσμένη, απολαμβάνει όμως υλικά αγαθά που την υποχρεώνουν να διερωτάται πώς θα εξασφαλίσει τη συνεχή προμήθειά τους, τι θα αντικαταστήσει την καταστροφή (πράγμα που εξηγεί, πώς μέσα σε λίγες εβδομάδες περάσαμε από τον αγώνα στο φόβο για τις συνέπειες του αγώνα). Αντίθετα, οι θέσεις του Τουρέν (Tourain) ή του Μαλέ (Mallet) είχαν ως αφετηρία το ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και η υποκειμενική ωρίμανση των μαζών θα καθιστούσαν αμέσως δυνατή μία αυτοοργάνωση και αυτοδιαχείριση της κοινωνίας. Αυτό όμως – όπως έχουμε δει – δεν ισχύει: η καπιταλιστική ανάπτυξη ωριμάζει το πρόβλημα της επανάστασης δημιουργώντας νέες

ανάγκες, δυνάμεις, μέσα παραγωγής, αυτά όμως αντανακλούν το μηχανισμό της καπιταλιστικής ανάπτυξης, τις προτεραιότητες και τις δομές του με τρόπο που μία απότομη κατάρρευση του συστήματος να συνεπάγεται αναγκαστικά και μία πτώση στην παραγωγή. Κοντολογίς, η αμεσότητα των μαζών – όχι μόνο των αδρανών, αλλά κι εκείνων που συμμετέχουν στον αγώνα – δεν φαίνεται να μπορεί να εκφράσει από μόνη της κάτι διαφορετικό από την άρνηση της κατάστασης στην οποία βρίσκεται. Από εδώ προκύπτει η ανάγκη ύπαρξης του κόμματος, όχι μόνο ως φορέα γενίκευσης του αγώνα, αλλά και ως δύναμη ικανή να παραγάγει και να «επινοήσει» το επαναστατικό σχέδιο, τη θέση (και όχι μόνο την άρνηση) της νέας κοινωνίας.

ΣΑΡΤΡ: Είναι σίγουρο ότι χρειάζεται μια ιδέα για το πέρασμα στο σοσιαλισμό. Ας υποθέσουμε ότι στη Γαλλία και στην Ιταλία τα γεγονότα έχουν φτάσει μέχρι το σημείο κατάληψης της εξουσίας. Ποιες είναι οι ιδέες που έχουμε για τον τρόπο με τον οποίο μία χώρα έντονα βιομηχανική μπορεί να επανοικοδομηθεί οικονομικά σε σοσιαλιστική βάση, εκτεθειμένη στα πυρά του εξωτερικού μπουϊκοτάζ, της άμεσης υποτίμησης του νομίσματός της, της παρεμπόδισης των εξαγωγών της; Η ΕΣΣΔ βρέθηκε σε παρόμοια κατάσταση μετά την επανάσταση. Παρά τις φοβερές θυσίες, το τεράστιο κόστος του εμφυλίου πολέμου και τον οικονομικό και πολιτικό αποκλεισμό τα προβλήματα που είχαν τεθεί τότε ήταν λιγότερο περίπλοκα από εκείνα που θα μπορούσαν να τεθούν σήμερα σε μία ώριμη κοινωνία. Από αυτή την άποψη όλοι είμαστε απροετοίμαστοι, και τα κομμουνιστικά κόμματα κατά κύριο λόγο. Μιλάτε για την ανάγκη μιας πολιτικής προοπτικής μετάβασης. Σύμφωνοι. Μεταξύ όμως των κομμουνιστικών κομμάτων ποιο επεξεργάστηκε κάποια θεωρία επαναστατικού περάσματος σε μια χώρα προχωρημένου καπιταλισμού και όχι αυτάρκη;

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Στις χώρες του προηγμένου καπιταλισμού το πρόβλημα του περάσματος στο σοσιαλισμό ουσιαστικά δεν μπήκε ποτέ από τα κομμουνιστικά κόμματα ως θέμα ημερήσιας διάταξης μετά τη δεκαετία του '20.

ΣΑΡΤΡ: Ακριβώς. Κυρίως μετά τον πόλεμο και τις συμφωνίες της Γιάλτας. Κι έτσι δεν υπήρξε καμία σκέψη για την εναλλαγή. Αυτό όμως δεν είναι δευτερεύον σε σχέση προς εκείνο που έγιναν τα κομμουνιστικά κόμματα. Στο ωραίο βιβλίο της Άνι Κρίγκελ (Annie Kriegel) *Les communistes français (Οι γάλλοι κομμουνιστές)* η κριτική της για το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα είναι συνολικά αυστηρή, αλλά υπονοείται ότι, παρά τα μειονεκτήματα και τα λάθη που απαριθμεί η Κρίγκελ, αποτελεί καθ' εαυτό, αφήνοντας κατά μέρος την πολιτική του, μία εναλλαγή, την προλεταριακή εναλλαγή προς την καπιταλιστική κοινωνία

στη Γαλλία. Η λογική αυτή δεν έχει κανένα νόημα. Τη στιγμή που συμφωνούμε στην ανάγκη της πολιτικής οργάνωσης της τάξης, δεν θα πρέπει να ξεχνούμε ωστόσο την πλήρη αναποτελεσματικότητα των «ιστορικών» θεσμών της, σε σχέση με τα καθήκοντα που απαιτούμε να εκπληρώσουν. Λέγαμε προηγουμένως ότι χωρίς ενότητα στον αγώνα, δίχως μία πολιτιστική παρέμβαση και ένα σχέδιο εναλλαγής δεν μπορούμε να πάμε πέρα από μια εξέγερση, και η εξέγερση κατατροπώνεται πάντα πολιτικά. Σύμφωνα. Αυτό όμως δεν αλλάζει το γεγονός ότι ένα κόμμα που έχει γίνει θεσμός δεν μπορεί να λειτουργήσει ως διαμεσολαβητής ανάμεσα στην κουλτούρα και στην ταξική πάλη, επειδή εκείνο που αποτελεί ακόμη διάχυτη σκέψη, μη συστηματοποιημένη, *πραγματική* ωστόσο, δεδομένου ότι αντανάκλα την εμπειρία μέσα στις μάζες, από τη στιγμή που θα μεταφραστεί σε ιδεολογικούς μηχανισμούς του κόμματος αλλάζει εξ ολοκλήρου, και εμφανίζει μία σχέση τελείως διαφορετική με ό, τι αποκαλούμε κουλτούρα. Για να λειτουργήσει το σχήμα που προτείνετε θα έπρεπε το κόμμα να είναι μία οργάνωση ικανή να παλεύει συνεχώς εναντίον της μετατροπής του σε θεσμό. Χωρίς αυτή την προϋπόθεση ο συλλογισμός είναι εσφαλμένος. Εάν η πολιτισμική συνεισφορά των κομμουνιστικών κομμάτων είναι σχεδόν μηδενική, το γεγονός δεν οφείλεται στην έλλειψη διανοουμένων με ικανότητες σε προσωπικό επίπεδο, αλλά στο ότι ο τρόπος ύπαρξης των κομμάτων παραλύει τη συλλογική τους σκέψη. Δράση και σκέψη δεν ξεχωρίζουν από την οργάνωση· σκεφτόμαστε ανάλογα με την ένταξή μας σε μια δομή, δρούμε ανάλογα με τον τρόπο που είμαστε οργανωμένοι. Για το λόγο αυτό η σκέψη των κομμουνιστικών κομμάτων πάντα αποστεωνόταν.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Ας ξεχωρίσουμε προς στιγμή τη θεωρητική υπόθεση – πώς θα έπρεπε να είναι η επαναστατική πολιτική οργάνωση της τάξης – από την πραγματικότητα. Τα κομμουνιστικά κόμματα ιστορικά σχηματίστηκαν με βάση την τρίτη Διεθνή, τα πολιτικά και ιδεολογικά γεγονότα της Σοβιετικής Ένωσης και του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Είναι πραγματικότητες αυτές που επέδρασαν στο σχηματισμό της εργατικής τάξης και αποτελούν συγκεκριμένο συστατικό στοιχείο της, επέβαλαν τρόπους ύπαρξης, ιδεολογίες, μετατοπίσεις δυνάμεων. Σήμερα όμως είμαστε αντιμέτωποι με ένα ταξικό κίνημα που, για πρώτη φορά στην Ευρώπη, έχει την τάση να διαλέγεται με τα κομμουνιστικά κόμματα και εν μέρει να ταυτίζεται με αυτά. Τα πιέζει και θα καταλήξει να τα αλλάξει ή να απορριφθεί από αυτά. Η υπόθεση ότι μπορεί απλά να απορροφηθεί δεν μας φαίνεται πειστική, η περίπτωση των φοιτητών το αποδεικνύει. Και στις δύο περιπτώσεις μπαίνει το θέμα ενός νέου τρόπου ύπαρξης του κόμματος. Θα είναι όμως αυτός ο νέος τρόπος ύπαρξης καταδικασμένος σταδιακά να μετατραπεί σε θεσμό και να αποσπασθεί

από το κίνημα που τον γέννησε, όπως υπαινισσόσασταν στην αρχή, ή μήπως είναι νοητή μία οργάνωση ικανή να καταστρέφει κάθε φορά στο εσωτερικό της τα όρια και τις αρτηριοσκληρώσεις της θεσμοποίησης;

ΣΑΡΤΡ: Αν και αναγνωρίζω την αναγκαιότητα ύπαρξης μίας οργάνωσης, ομολογώ ότι δεν βλέπω πώς μπορούν να επιλυθούν τα προβλήματα που κουβαλάει μαζί της κάθε εγκαθιδρυμένη δομή.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Από όσα είπατε το πολιτικό κόμμα θα πρέπει να διασφαλίζει την πορεία των μαζών προς τον αγώνα αντί να την αναιρεί ή να την υποβιβάζει, να διασφαλίζει την ανάπτυξη της αντι-κουλτούρας ή της εναλλαγής της και τελικά να είναι ικανό για σύνθεση, σε σχέση με τη διαρκή διαλεκτική στο εσωτερικό της κοινωνίας. Όλα αυτά φαίνονται να είναι ειδικά καθήκοντα που αφορούν το κόμμα, από τη στιγμή που η ευρύτητά τους εμποδίζει την ομάδα σε σύμπληξη να τα επιλύσει την κρίσιμη στιγμή του αγώνα.

ΣΑΡΤΡ: Ναι, ούτε όμως μπορούν να επιλυθούν χωρίς την ομάδα αυτή.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Σύμφωνα. Για να βγούμε από το αδιέξοδο θα μπορούσαμε ίσως να κάνουμε μια διπλή υπόθεση. Κατ' αρχάς ότι το κόμμα, για να ξεφύγει από τη λογική της μετατροπής του σε θεσμό, μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται συνέχεια στην υπηρεσία της ταξικής πάλης, η οποία έχει τις δικές της εκφάνσεις εξουσίας, τα δικά της αυτόνομα πολιτικά επίπεδα. Αυτό συνεπάγεται το ξεπέραςμα του λενινιστικού και μπολσεβικικού μοντέλου, που ενισχύθηκε αργότερα με τα λαϊκά μέτωπα, σύμφωνα με το οποίο από τη μία μεριά βρίσκεται η πάλη των μαζών, περισσότερο από ποτέ διεκδικητική καθ' εαυτή, συνδικαλιστική, δυνάμει τρέιντ-γιουνιονιστική, και από την άλλη τοποθετείται η «πολιτική εκμετάλλευση» της πάλης. Μέσα στα «σοβιέτ» και στα «εργοστασιακά συμβούλια» αυτή η διάκριση εξαφανιζόταν: ήδη μέσα στο όργανο της πάλης βρισκόταν τόσο η εξουσία όσο και το θεσμικό της έμβρυο, σε συμφωνία με την υπόθεση για μια κατ' αρχάς *κοινωνική επανάσταση παρά πολιτική*, όπου την εξουσία θα την καταλάμβαναν τα σοβιέτ και όχι το κόμμα. Δευτερευόντως απαιτείται μία διαφορετική κατεύθυνση της θεωρίας της επανάστασης. Από το Λένιν και μετά αυτή ήταν ουσιαστικά μία συζήτηση για την κατάληψη της εξουσίας μάλλον παρά για την κοινωνία. Δε στάθηκε για το λόγο αυτό ικανή ούτε για μία προσαρμογή της ανάλυσης του υπαρκτού, ούτε για μία προεικόνιση αυτού που μέσα από την επανάσταση επιδιωκόταν. Από εδώ προκύπτει και η δυσκολία για τα κόμματα να έρθουν σε επαφή με το κίνημα, με την έννοια ότι δεν φαίνεται να γνωρίζουν πώς να ερμηνεύσουν τις δυνατότητες και τις ανάγκες των κινημάτων. Αυτό συνέβη με τους φοιτητές: είναι εύκολο να τους ασκήσει κανείς κριτική,

αλλά ποιο κόμμα απάντησε στα ερωτήματα που έβαζαν για το ρόλο της εκπαίδευσης, για τη σχέση με την κοινωνία, για τους τρόπους και το περιεχόμενο μιας γνώσης μη αυταρχικής; Τελικά θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι για μία πολιτική ταξική οργάνωση, που θέλει να λέγεται μαρξιστική, η επεξεργασία δεν είναι μονάχα ένα στοιχείο εκ των υστέρων, αλλά επίσης το αποτέλεσμα μιας ερμηνείας της εμπειρίας μέσω μιας μεθοδολογίας, ενός «σχήματος», δεδομένου εκ των προτέρων: κατηγορίες του «κεφαλαίου», της «τάξης», του ιμπεριαλισμού κ.ο.κ. Μιλάμε, με άλλα λόγια, για μια θεωρητικο-μεθοδολογική μαρξιστική ανάλυση, που βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με την εμπειρία της πάλης και υποστηρίζει, ή θα έπρεπε να υποστηρίζει, την οικοδόμηση μιας εναλλαγής. Όσο αυτή η σχέση μεταξύ κόμματος και τάξης παραμένει ανοιχτή δεν μπορούμε να διασφαλίσουμε μία διαρκή αντιθεσμική δράση και ταυτόχρονα να αποφύγουμε τον ολικό πολυκερματισμό της ταξικής πάλης;

ΣΑΡΤΡ: Συμφωνώ, υπό την προϋπόθεση όμως ότι η διαλεκτική αυτή θα πάρει τη μορφή διπλής εξουσίας και δεν θα έχουμε την απαίτηση να την εξαντλήσουμε στο εσωτερικό της πολιτικής. Ακόμη και έτσι πολλά είναι τα προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν. Μιλάτε για ένα μεθοδολογικό, θεωρητικό «σχήμα», δεδομένο κατά κάποιο τρόπο εκ των προτέρων και με τη βοήθεια του οποίου μπορούμε να ερμηνεύσουμε την εμπειρία. Μήπως η έννοια η ίδια του *κεφαλαίου* δεν παραμένει αόριστη και φτωχή εάν δεν συμβάλλει κάθε στιγμή στην ανάλυση του σύγχρονου καπιταλισμού μέσω της έρευνας και στη διαρκή αμφισβήτηση των αποτελεσμάτων της έρευνας και της πάλης; Η *πραγματική* σκέψη είναι φυσικά *μία*, αλλά η ενότητά της είναι διαλεκτική, είναι μία ζωντανή πραγματικότητα εν τω γίνεσθαι. Πρέπει να δημιουργηθεί μεταξύ των ανθρώπων μία σχέση που να διασφαλίζει όχι μόνο την ελευθερία, αλλά την *επαναστατική* ελευθερία του σκέπτεσθαι, που να μπορεί να ιδιοποιείται εξ ολοκλήρου τη γνώση και να της ασκεί κριτική καθόσον την έχει ιδιοποιηθεί. Έτσι, εξ άλλου, προχώρησε πάντα η σκέψη· ποτέ όμως δεν προχώρησε με αυτόν τον τρόπο ο «μαρξισμός» των κομμουνιστικών κομμάτων. Για να μπορέσει να συμβάλει στην κουλτούρα και την αλήθεια πρέπει το κόμμα – η πολιτική οργάνωση της τάξης – να εξασφαλίζει στα μέλη του τη δυνατότητα να δημιουργούν και να αλληλοσυγκρούονται, αντί να λειτουργεί ως φορέας κεκτημένης γνώσης άπαξ δια παντός. Κοιτάζοντας προς τα έξω θα διαπιστώσουμε ότι η συζήτηση για το μαρξισμό δεν υπήρξε ποτέ πριν πλουσιότερη απ' ό,τι τώρα, επειδή υπάρχει (κυρίως από τη στιγμή που διαλύθηκε ο μονολιθισμός και μπήκε το θέμα των διαφορετικοτήτων του σοσιαλισμού) ένα πλήθος μαρξιστικών ερευνών και μία ανοιχτή αντιπαράθεση ανάμεσά τους.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Κυρίως όμως πρόκειται για μία αντιπαράθεση στην εξήγηση των ιερών κειμένων, ένας καυγάς μεταξύ διαφόρων ερμηνειών παρά μία αναγέννηση της ευρηματικότητας, της δημιουργικής ερμηνείας της πραγματικότητας.

ΣΑΡΤΡ: Δεν είναι ακριβώς έτσι. Φυσικά η συζήτηση για τα κείμενα προέχει. Ας πάρουμε όμως για παράδειγμα τον Αλτουσέρ: δεν πρόκειται για απλή ερμηνεία. Έχει αναπτύξει μία θεωρία της έννοιας, της αυτόνομης θεωρητικής γνώσης, της μελέτης των αντιθέσεων ξεκινώντας από την κύρια αντίθεση, την «*surdétermination*». Πρόκειται για πρωτότυπες έρευνες που δεν μπορούν να αμφισβητηθούν χωρίς μια νέα επεξεργασία. Προσωπικά, προκειμένου να μπορέσω να αντιπαρατεθώ προς τον Αλτουσέρ αναγκάστηκα αν επανεξετάσω την ιδέα της «έννοιας» και να αντλήσω έτσι μία σειρά από συμπεράσματα. Κατ' αναλογία μπορούμε να μιλήσουμε και για την έννοια της «δομής», που εισήγαγε ο Λέβι-Στρος και την οποία μερικοί μαρξιστές προσπάθησαν με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία να χρησιμοποιήσουν. Συμπερασματικά, μία αυθεντική συζήτηση συνεπάγεται πάντα νέες προσπάθειες και θεωρητικά αποτελέσματα. Οπουδήποτε θέλουμε να υπάρξει έρευνα, θα πρέπει να υπάρχει παράλληλα και μία δομή που θα εξασφαλίζει το διάλογο, χωρίς τον οποίο ακόμη και το θεωρητικό μοντέλο, που η πολιτική οργάνωση θα ήθελε να προτείνει σε σχέση προς την εμπειρία της τάξης, μένει στην πράξη ανενεργό. Εδώ πρόκειται για μία διαρκή αντίφαση του κόμματος και στην πραγματικότητα αποτελεί το όριο όλων των κομμουνιστικών κομμάτων. Το ίδιο περίπλοκη είναι και η θέση υπέρ μιας «ανοιχτής» σχέσης μεταξύ της ενιαίας πολιτικής οργάνωσης της τάξης (του κόμματος) και της αυτοδιακυβέρνησης των μαζών μέσω των εργοστασιακών συμβουλίων ή των σοβιέτ. Δεν μπορούμε να ξεχάσουμε ότι όπου έγινε απόπειρα επιβολής της θέσης αυτής (στη μετεπαναστατική Ρωσία) οι ενιαίες οργανώσεις των μαζών εξαφανίστηκαν αμέσως και απόμεινε μόνο το κόμμα. Επρόκειτο για μία διεργασία διαλεκτικά αναγκαία που στη Σοβιετική Ένωση οδήγησε το κόμμα στην κατάληψη της εξουσίας, την οποία όμως επρόκειτο να καταλάβουν και να διατηρήσουν τα σοβιέτ. Μπορούσε η εξέλιξη να ήταν διαφορετική; Ίσως θα μπορούσαν τώρα να εξελιχθούν διαφορετικά τα πράγματα, αλλά τα χρόνια της πολιορκίας της Σοβιετικής Ένωσης από τις καπιταλιστικές χώρες, του εμφυλίου πολέμου και των φοβερών εσωτερικών περιορισμών, η συνέπεια της ακολουθίας των γεγονότων που κατέληξαν στην ολοσχερή αφαίρεση της εξουσίας από τα σοβιέτ είναι αρκετά κατανοητή. Για αυτό έγραψα κάποτε ότι αντί για δικτατορία του προλεταριάτου θα έπρεπε να μιλάμε για δικτατορία για το προλεταριάτο, υπό την έννοια ότι το κόμμα ανέλαβε το καθήκον της κατεδάφισης της αστικής τάξης για λογαριασμό του προλεταριάτου, γεγονός όμως που θα

έπρεπε να το είχε κάνει το ίδιο το προλεταριάτο και όχι να βρίσκεται στην κατάσταση να δέχεται οδηγίες για το άλφα ή βήτα ζήτημα από μία οργάνωση που ταυτόχρονα το αντιπροσώπευε και το κηδεμόνευε. Από την άλλη μεριά ήταν αναντίρρητη αναγκαιότητα για την επιβίωση της Σοβιετικής Ένωσης να ζητηθεί από το προλεταριάτο, όπως συνέβη οπουδήποτε έγινε επανάσταση, να αποποιηθεί τους στόχους για τους οποίους το ίδιο είχε παλέψει προεπαναστατικά και συγκεκριμένα για την αύξηση των μισθών και τη μείωση του χρόνου εργασίας. Του ζητήθηκε ακριβώς το αντίθετο. Δεν γινόταν διαφορετικά· αλλά θα ήταν δύσκολο να βάλει αυτούς τους στόχους μόνο του, στα πλαίσια μιας δικής του εμπειρίας τοπικής αυτοδιοίκησης; Τελικά, για να επανέλθουμε στις μέρες μας, μου φαίνεται δύσκολη η δημιουργία μίας οργάνωσης τύπου σοβιέτ ή εργοστασιακών συμβουλίων με δεδομένη την ύπαρξη μιας ισχυρής «ιστορικής» διάρθρωσης της τάξης, του συνδικάτου ή του κόμματος. Στη Γαλλία είχαμε την εμπειρία των επιτροπών δράσης. Αυτές διαλύθηκαν αμέσως όχι τόσο επειδή απαγορεύτηκαν ή εμποδίστηκαν, αλλά επειδή το συνδικάτο πήρε στα χέρια του τα ηνία του κινήματος.

ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ: Αυτή η τελευταία αντίθεση δεν φαίνεται αξεπέραστη. Τώρα πλέον διαλύεται εκ των πραγμάτων. Κάθε συνδικαλιστικός αγώνας που αφορά όχι μόνο τις διαπραγματεύσεις για τους μισθούς, αλλά και τους ρυθμούς εργασίας, τα ωράρια, την οργάνωση της εργασίας και τον έλεγχό της, δείχνει ότι είναι αναγκαίες κάποιες μορφές άμεσης οργάνωσης των εργαζομένων. Για παράδειγμα, χωρίς την ενωτική συνέλευση βάσης, αυτόνομη και υψηλού πολιτικού επιπέδου, μία διαπραγμάτευση αυτής της κλίμακας δεν μπορεί να γίνει. Είναι το επίπεδο της συνδικαλιστικής σύγκρουσης εκείνο που υποχρεώνει να τεθεί πάλι το πρόβλημα των άμεσων θεσμών της τάξης. Πρόκειται για δεδομένα της εμπειρίας και όχι για μία διανοουμενίστικη εφεύρεση. Βέβαια αυτές οι νέες μορφές προσκρούουν επάνω στο συντηρητισμό και στη γραφειοκρατία. Πρέπει όμως να φυλάγονται και από κάποιους δικούς τους περιορισμούς. Από αυτή την άποψη η ιταλική εμπειρία είναι ενδιαφέρουσα. Ανάμεσα στο κόμμα ή στο συνδικάτο και στο κίνημα το δίλημμα δεν είναι πάντα, όπως λέγατε, η άρνηση ή η χρησιμοποίηση του κινήματος. Βρισκόμαστε μάλλον μπροστά σε μία κοινωνική ένταση που εκφράζεται με δικούς της τύπους και ταυτόχρονα πιέζει τους παραδοσιακούς θεσμούς της τάξης, χωρίς να εξισορροπεί ούτε με αυτούς ούτε με εκείνους. Πράγματι, εάν υπάρχουν και είναι γνωστά τα όρια του συνδικάτου, υπάρχουν και τα όρια των θεσμών της άμεσης δημοκρατίας, που γενικά λειτουργούν τέλεια όταν πρόκειται για αναταραχές, αλλά κινδυνεύουν να γίνουν – όπως στην περίπτωση της FIAT στους πρόσφατους αγώνες – ασυνείδητα όργανα διαχωρισμού από τμήμα σε τμήμα του ίδιου εργοστασίου, από εργοστάσιο σε εργοστάσιο και κατά

συνέπεια όργανα στα χέρια της εργοδοσίας. Στο σημείο αυτό το παραδοσιακό συνδικάτο, με όλους τους περιορισμούς του, αποτελεί άμυνα εναντίον του εύθραυστου των νέων θεσμών; Κοντολογίς, σήμερα το κίνημα φαίνεται να είναι πλουσιότερο και πολυπλοκότερο από την πολιτική του έκφραση.

ΣΑΡΤΡ: Η ενδιαφέρουσα πτυχή του σχήματός σας, πάντως, είναι ο δυισμός εξουσίας που παρουσιάζει. Μια σχέση, δηλαδή, ανοιχτή και αθεράπευτη ανάμεσα στην ενιαία έκφανση, που αφορά την πολιτική οργάνωση της τάξης, και στις εκφάνσεις της αυτοδιαχείρισης, στα συμβούλια, στις ομάδες σε σύμπληξη. Επιμένω στο σημείο αυτό: σχέση αθεράπευτη, επειδή ανάμεσα στις δύο εκφάνσεις δεν μπορεί παρά να υπάρχει μία διαρκής ένταση. Το κόμμα θα προσπαθεί πάντα, όσο και αν επιθυμεί να θεωρείται ότι βρίσκεται «στην υπηρεσία» του κινήματος, να το υποβιβάσει στο δικό του ερμηνευτικό και αναπτυξιακό σχήμα. Οι εκφάνσεις αυτοδιαχείρισης θα τείνουν πάντα να προβάλλουν τη ζωντανή τους μερικότητα στο αντιφατικό σύνολο του κοινωνικού ιστού. Στην πάλη αυτή μπορεί να βρίσκεται η έναρξη ή η εγγύηση ενός αμοιβαίου μετασχηματισμού, του οποίου το νόημα όμως δεν μπορεί να μην πηγαίνει – εάν θέλουμε να είναι επαναστατικό – προς την κατεύθυνση μιας σταδιακής διάλυσης της πολιτικής έκφανσης, σε μία κοινωνία που τείνει στην ενοποίηση αλλά και στην αυτοδιαχείριση, στην πραγματοποίηση, δηλαδή, μιας κοινωνικής επανάστασης που καταργεί, μαζί με το κράτος, και τις άλλες εκφάνσεις ιδιαίτερα πολιτικές. Κοντολογίς, μία διαλεκτική προσανατολιζόμενη με τέτοιον τρόπο ώστε να μας επαναφέρει στο σχήμα ανάπτυξης του Μαρξ. Μέχρι στιγμής αυτό δεν έχει συμβεί. Ίσως στις κοινωνίες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού αρχίζουν να διαφαίνονται οι προϋποθέσεις του. Πρόκειται πάντως για μία υπόθεση πάνω στην οποία πρέπει να δουλέψουμε.

(η συνομιλία καταγράφηκε στις 27 Αυγούστου 1969 στη Ρώμη).

---

¹ «Δεν σκεφτόμασταν πια καθόλου να ψιθυρίζουμε τα νέα επιστημονικά συμπεράσματα... αποκλειστικά όπως κάνουν οι λόγιοι... Και οι δύο ήμασταν απασχολημένοι με το πολιτικό κίνημα», θα γράψει αργότερα ο Έγκελς στο *Για την ιστορία της Ένωσης Κομμουνιστών*, αναφερόμενος στο θέμα.

---

² *Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle*, εκδ. Mehring, Stuttgart 1902, τομ. III, σελ. 426.

³ Βλ. την εισαγωγή του Λέλιο Μπάσο (Lelio Basso) στο Rosa Luxemburg, *Scritti politici (Πολιτικά κείμενα)*, Editori Riuniti, 1967, σελ. 107

⁴ Βλ. *Marxismo e revisionismo (Μαρξισμός και ρεβιζιονισμός)*, στο LENIN, *Opere scelte*, Editori Riuniti 1965, σελ. 447.

⁵ Βλ. *I destini storici della dottrina di Karl Marx (Τα ιστορικά πεπρωμένα της θεωρίας του Μαρξ)* (1913), ο.π. σελ. 481

⁶ Βλ. *Europa arretrata e Asia avanzata (Ευρώπη καθυστερημένη και Ασία προηγμένη)*, ο.π. σελ. 485.

⁷ Το απόσπασμα έχει ληφθεί ολόκληρο από μία σημείωση του Λένιν στο «Τι να κάνουμε;», σελ. 112 από την αναφερθείσα ήδη έκδοση του *Opere scelte*.

⁸ *Εργατική Σκέψη*, είναι η εφημερίδα της οικονομικίστικης πτέρυγας του Εργατικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Ρωσίας (ίδρυση 1898), η οποία ήταν αντίθετη προς την οργανωτική αυτονομία σε ένα μόνο κόμμα της εργατικής τάξης και πίστευε ότι οι εργάτες όφειλαν να αγωνίζονται μόνο για οικονομικές διεκδικήσεις, ενώ τον πολιτικό αγώνα έπρεπε να τον αφήσουν στα χέρια των φιλελεύθερων αστών. Την τάση αυτή πολέμησε ο Λένιν. (σ.τ.μ.)

⁹ «Στη Ρωσία επίσης η θεωρητική ανάπτυξη της σοσιαλδημοκρατίας υπήρξε εντελώς ανεξάρτητη από την αυθόρμητη εξέλιξη του κινήματος· ήταν το φυσικό και αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ανάπτυξης της σκέψης ανάμεσα στους σοσιαλιστές επαναστάτες διανοούμενους», ο.π., σελ. 106. Οι υπογραμμίσεις δικές μας.

¹⁰ Αυτή η σχέση ανάμεσα στην τάξη και στο κόμμα, ως σχέση ανάμεσα στο «αντικείμενο» και στο «υποκείμενο» διατυπώνεται θεωρητικά με σαφήνεια από τον Λουτσιάνο Γκρούπι στην εισαγωγή στο «Τι να κάνουμε;» στη σειρά «Idee» («Ιδέες») των εκδόσεων Editori Riuniti. Βλ. σελ. 18, και τη χρήση των *Θέσεων για τον Φόιερμπαχ*, ως μηχανισμού μετατοπισμένου στο εσωτερικό της τάξης.

¹¹ Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Scritti scelti (Επιλογή από το έργο της)*, επιμέλεια Lelio Basso, εκδ. Editori Riuniti, 1968, σελ. 505, *La crisi della socialdemocrazia (Η κρίση της σοσιαλδημοκρατίας)*.

¹² Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Und zum drittenmal das belgischen Experiment*, στο “Die Neue Zeit” 14 Μαΐου 1902, αναφέρεται στην εισαγωγή του Lelio Basso, στην οποία και παραπέμπουμε για περισσότερα.

¹³ Βλ. επιστολή προς την Matilde Wurm, Φεβρουάριος 1917, σελ. 111 ο.π.

¹⁴ Αναφέρεται μόνο στην ανθολογία των κειμένων της από τις εκδόσεις *Edizioni Avanti* 1963, σελ. 693.

¹⁵ Βλ. κυρίως στο Ordine Nuovo, τομ. I, Einaudi 1954. Για τη φύση της επανάστασης ειδικότερα στο “Il Partito e la rivoluzione” («Το κόμμα και η επανάσταση»), σελ. 67-68.

¹⁶ Επί του θέματος κυρίως το άρθρο των A. NATTA και G. RAJETTA στο νούμερο 5-6 του περιοδικού «Critica Marxista» («Μαρξιστική Κριτική») του 1963, σελ. 113, όπου «η πρωταρχική υπευθυνότητα» της ηγετικής ομάδας έχει να κάνει με τη γκραμισιανή θέση (*Θέσεις για το Μακιαβέλι*) περί διαφοράς στην πολιτική συμμετοχή (τα τρία αναγκαία στοιχεία ύπαρξης ενός κόμματος: α) το διάχυτο στοιχείο κοινών, μέσω ανθρώπων... β) το συνεκτικό στοιχείο... μια ομάδα αρχηγών, συνταριασμένων, σύμφωνων μεταξύ τους... γ) ένα μέσο στοιχείο που θα συνδέει το πρώτο με το δεύτερο).

¹⁷ Η σημαντικότερη επεξεργασία ήταν εκείνη των Ρανιέρο Παντσιέρι (Raniero Panzieri) και Λούτσιο Λιμπερτίνι (Lucio Libertini) το 1958 και 1959 με τίτλους «Tesi sul controllo operaio» («Θέση για τον εργατικό έλεγχο») και «Tesi sul partito di classe» («Θέση για το ταξικό κόμμα»).

---

¹⁸ Η συζήτηση με το Σαρτρ διεξήχθη εν μέρει στους «Σύγχρονους Καιρούς» (Les Temps Modernes), στα τεύχη Ιουλίου και Νοεμβρίου του 1952, που περιείχαν το πρώτο μέρος μιας ημιτελούς πραγματείας, *Les communistes et la paix* (Οι κομμουνιστές και η ειρήνη), και στο τεύχος 3, όπου ο Κλοντ Λεφόρ ασκεί κριτική στο Σαρτρ κι εκείνος του απαντά. Η αντιπαράθεση συνεχίζεται στο «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» μέχρι το Νοέμβριο του 1958, το θέμα όμως στο περιοδικό αυτό προϋπήρχε της πραγματείας του Σαρτρ. Βλ. ειδικότερα τη συζήτηση μεταξύ Σολιέ (Chaulieu) και Μοντάλ (Montal) (Lefort) στο νούμερο 10, Ιούλιος-Αύγουστος 1957, και στο *Organisation et Parti* (Οργάνωση και Κόμμα) του Λεφόρ στο νούμερο 26 του 1958. Για τον Μερλό-Ποντί, βλ. κυρίως *Les aventures de la dialectique* (Οι περιπέτειες της διαλεκτικής).

¹⁹ Matthew Bunker Ridgway (1895-1993). Αμερικανός στρατηγός που διέπρεψε στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στον Πόλεμο της Κορέας. Διετέλεσε ανώτατος αρχηγός του NATO στην Ευρώπη, αντικαθιστώντας τον Αϊζενχάουερ, και από το 1953 έως το 1955 αρχηγός του Γενικού Επιτελείου των ΗΠΑ (σ.τ.μ.).

²⁰ Βλ. την πρόσφατη πολεμική που συνόδευσε την έκδοση του βιβλίου *Storia del Partito Comunista* (*Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος*) του Paolo Soriano (Πάολο Σοριάνο). Στη βιβλιοκρισία στο περιοδικό «Rinascita» του Giorgio Amendola (Τζιόρτζιο Αμέντολα), και κυρίως στην επιστολή του Giuliano Rajetta (Τζουλιάνο Ραγιέτα) επιτακτικά προβάλλει το αίτημα για μία πραγματική ιστορία, βιωμένη, των στρατευμένων σε σχέση με την συζήτηση της πολιτικής γραμμής, προερχόμενης προφανώς από τα επίσημα έγγραφα, που ο Σπριάνο φέρνει στο φως. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται μόνο για ένα αίτημα, προς τον ιστορικό, να θυμηθεί τη διάσταση της άμεσης ανθρώπινης εμπειρίας του Κόμματος ως ομάδας ανθρώπων, αλλά μία αντιπαράθεση μεταξύ αυτής της αλήθειας, που έχει τη δική της ηθική και το δικό της νόμο – το κόμμα ως σωστή κοινότητα, σύνδεση βίων που βρίσκουν μέσα από τη συνάφεια το λόγο ύπαρξής τους – και του υπολογισμού ανάμεσα σ' αυτή την αλήθεια και στη χειροπιαστή ιστορική της επίπτωση. Λεπτομερέστερα, στη συζήτηση με τον G. Berté (Μπέρτι) με αφορμή το Αρχείο Τάσκα, ο Αμέντολα υπερασπιζόταν εξ ολοκλήρου τους λόγους της εξέλιξης της δεκαετίας του '30 - που ωστόσο καταδικάστηκαν από την 7^η σύνοδο της Διεθνούς – επειδή δημιούργησαν το σκελετό του κόμματος το οποίο πριν, ή πιθανώς με μια άλλη γραμμή, θα είχε κινδυνεύσει να διαλυθεί. Υπό το πρίσμα της ανάγνωσης αυτής, εύκολα αναγνωρίσιμη σε κάθε συζήτηση της ιστορίας του κόμματος, παρατηρείται μία περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή αντίληψη του κόμματος ως πρωτοπορίας, με δικούς της νόμους, δική της ηθική, διαρκή αφοσίωση, κατά κάποιον τρόπο αυτόνομα σε σχέση με την αρχική αιτία ύπαρξής της, αν και συνδεδεμένα μαζί της.

²¹ «Ευγενείς της τηβέννου» ονομάζονταν οι γάλλοι αξιωματούχοι στην προεπαναστατική περίοδο που κατελάμβαναν δημόσιες θέσεις στους τομείς της δικαιοσύνης και της οικονομίας. (σ.τ.μ.)

²² Ο Χέρμπερτ Μαρκούζε (Herbert Marcuse) (1898-1979) υπήρξε γερμανός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος που έζησε πολλά χρόνια στις ΗΠΑ, όπου και πέθανε. Τα σπουδαιότερα έργα του, που έχουν μεταφραστεί και στα ελληνικά, είναι «Έρως και πολιτισμός» (1955), «Ο μονοδιάστατος άνθρωπος» (1964), «Αντεπανάσταση και εξέγερση» (1972) (σ.τ.μ.)